

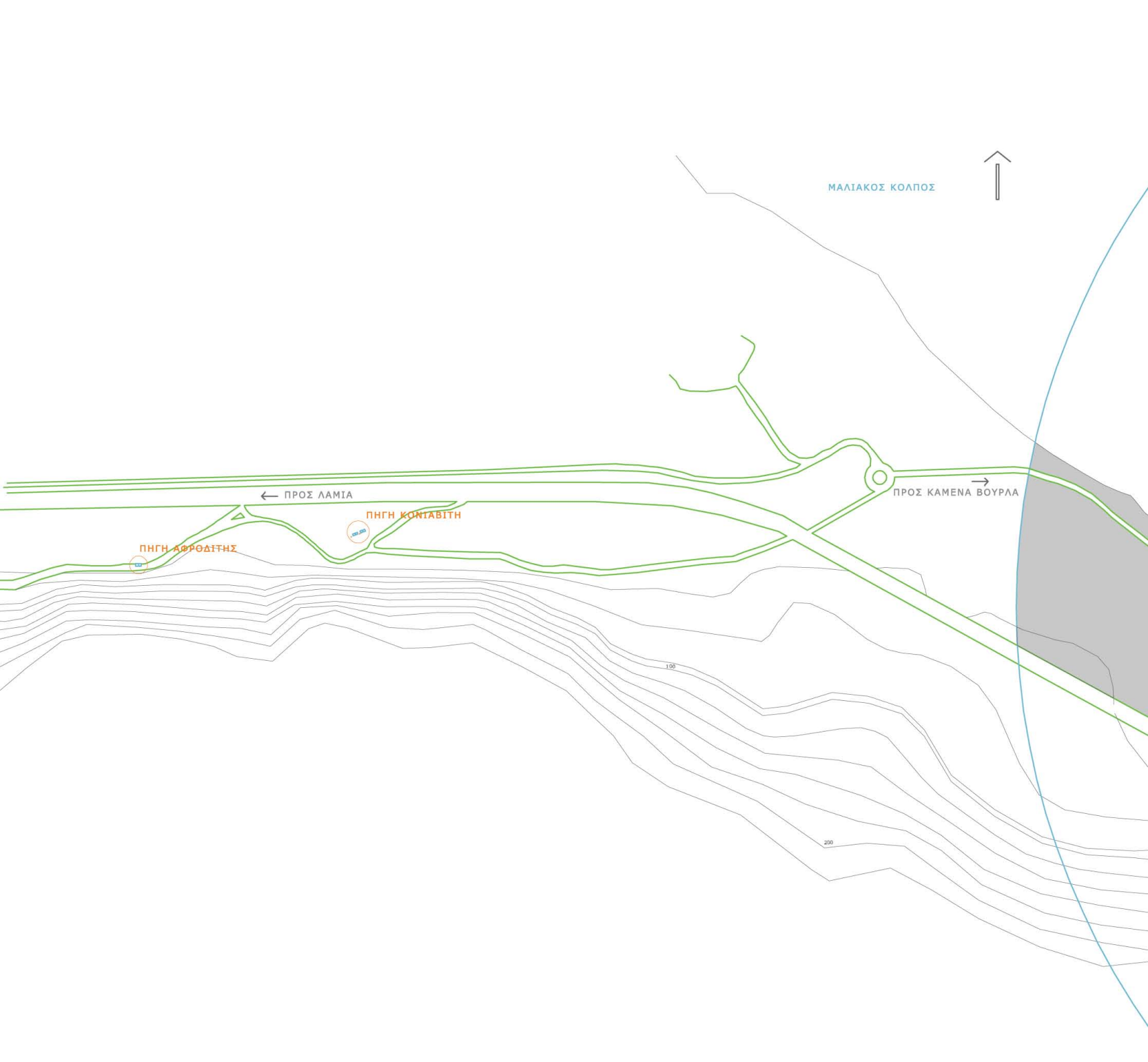
ΜΑΛΙΑΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ

ΚΑΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΠΗΓΩΝ

← ΠΡΟΣ ΛΑΜΙΑ

100

ΜΑΛΙΑΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ

← ΠΡΟΣ ΛΑΜΙΑ

ΠΡΟΣ ΚΑΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ →

ΠΗΓΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ

ΠΗΓΗ ΚΟΝΙΑΒΙΤΗ

100

200

ΚΑΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

Οι πηγές των Καμένων Βούρλων ή αλλιώς πηγές Κνημίδος, καθώς εντοπίζονται στους πρόποδες του βουνού Κνημίδα, βρίσκονται 38 χιλιόμετρα από τη Λαμία και 165 από την Αθήνα στην παλαιά εθνική οδό Λαμίας-Αθηνών.

Ο Στράβων αναφέρει θερμοπηγές σε απόσταση 2-3 χιλιομέτρων από την αρχαία πόλη Θρόνιο, τα αποκαλούμενα «αρχαία ιατρεία», κοντά στα σημερινά Καμένα Βούρλα, που επισκέπτονταν πολλοί για θεραπείες των αρθρώσεων και των νεύρων. Ωστόσο, δεν είναι αποδεδειγμένο ότι αναφέρεται στις πηγές των Καμένων Βούρλων.¹ Κατά την έρευνά μας εικάζουμε πως ο Στράβων αναφέρεται στις πηγές που φύονται σε απόσταση ενός χιλιομέτρου από τα Καμένα Βούρλα, τις πηγές του Κονιαβίτη και της Αφροδίτης.

¹ 1. Ε.Ο.Τ., «Λουτροπόλεις και ιαματικά πηγαί», Αθήνα 1966, 2. Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2009

Παρά την αναφορά της περιοχής των Καμένων Βούρλων ως χώρου λουτροθεραπείας ήδη από τα αρχαία συγγράμματα, οι ιαματικές πηγές της περιοχής αγνοούνταν ακόμη κι από τον περίοικο πληθυσμό ως και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα καθώς ο βαλτώδης χαρακτήρας που κυριαρχούσε για αιώνες κρατούσε καλά κρυμμένο το φυσικό πλούτο του τόπου κάτω από τα έλη.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επανήλθε στο φως τυχαία μία από τις πηγές της περιοχής. Ένας κτηνοτρόφος που έπασχε από αρθριτικά πληροφορήθηκε την ύπαρξη των θερμών ιαματικών πηγών από ένα διερχόμενο Άγγλο ή Γερμανό περιηγητή. Το εγχείρημα της εντόπισης των πηγών ήταν δύσκολο, καθώς η πληροφορία προερχόταν από ένα αρχαίο σύγγραμμα και ήταν ασαφής. Κάποια στιγμή όμως, ανακάλυψε μία θερμή πηγή και φτιάχνοντας μια πρόχειρη γούρνα και δοκιμάζοντας το νερό, οι πόνοι σταμάτησαν. Το γεγο-

νός αυτό διαδόθηκε στην ευρύτερη περιοχή με αποτέλεσμα την προσέλευση του κόσμου.²

Μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι υποδομές στη περιοχή για τη λουτροθεραπεία βρισκότουσαν σε πρωτόλειο στάδιο. Από το 1912 ξεκινά από το κράτος η αξιοποίηση των πηγών με κύρια ενέργεια την αποστράγγιση των νερών και την αποξήρανση των ελών της περιοχής κι από το 1937 έως και σήμερα η πολιτεία παραχωρεί την εκμετάλλευση των πηγών σε ιδιώτες. Το 1952 ανακαλύφθηκαν νέες πηγές και παράλληλα η λουτρόπολη των Καμένων Βούρλων, όπως κι αντίστοιχων περιοχών ακμάζει την περίοδο της πρώιμης βιομηχανικής επανάστασης στην Ελλάδα με την άνθηση των μέσων μαζικής μεταφοράς και των Ι.Χ. έως και τα μέσα της δεκαετίας του '80 που ξεκινά

² Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2009

η παρακμή τους.³

Οι θερμομεταλλικές πηγές στα Καμένα Βούρλα βρίσκονται κοντά στο ηφαιστειακό κέντρο που είναι τα νησιά Λιχάδων. Σε αυτό οφείλεται και η παρουσία του ραδονίου. Ο παράγοντας που ελέγχει τη θέση των πηγών είναι η τεκτονική (ρήγματα). Η θερμοκρασία τους είναι 34-41°C επειδή εισρέουν μεγάλες ποσότητες καρστικών νερών από το βουνό Κνημίδα και θαλάσσια νερά. Το διοξειδίο του άνθρακα των νερών αυτών είναι 46,7%.

Κων/νος Καραγκούνης, «Σημειώσεις εκπαιδευτικής εκδρομής, διαδρομή Αθήνα-Θερμοπόλες», ΕΜΠ, Μάθημα Γεωλογίας, Αθήνα 2004

Οι πηγές Κνημίδος αποτελούνται από ένα σύμπλεγμα θερμών και ψυχρών πηγών. Τα νερά των θερμών πηγών, Γεωργαλά 37°C, Μεταξά 37,5-38°C,

³ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2009

Παπαστράτου 40-41°C και Βασιλειάδου 37°C συγκεντρώνονται σε μία μεγάλη δεξαμενή που τροφοδοτεί το υδροθεραπευτήριο «Ιπποκράτη» και το ξενοδοχείο Γαλήνη της πόλης των Καμένων Βούρλων, που ανακαινίστηκαν σχετικά πρόσφατα από την Εταιρεία «ΑΞΕ ΑΣΤΗΡ». Την ίδια περίοδο προστέθηκε νέα πτέρυγα μονάδας θερμαλισμού, που περιλαμβάνει μία εσωτερική πισίνα θαλασσοθεραπείας, μία εσωτερική και μία εξωτερική πισίνα με ιαματικά νερά και δεκατρείς βοηθητικές αίθουσες για την περιποίηση σώματος και προσώπου.⁴

Γύρω από τις εγκαταστάσεις ένα κομμάτι γης έχει φυτευτεί με ευκάλυπτους, που έχουν ευεργετικές ιδιότητες επιτείνοντας τη δράση των νερών.

Στον τόπο που βρίσκεται η πηγή Κονιαβίτη παλιότερα υπήρχε υδρόμυλος με ιδιοκτήτη κάποιον που

ονομαζόταν Τσάλης, ενώ το 1845 ανέλαβε τον μύλο νέος ιδιοκτήτης που ονομαζόταν Κονιαβίτης. Η πρώτη επέμβαση στην περιοχή έγινε τον Αύγουστο του 1958 με την κατασκευή ενός πρόχειρου παραπήγματος, που τέθηκε στη διάθεση των λουόμενων, ώστε να μην είναι εκτεθειμένοι στη κοινή θέα.⁵

«Αρχικά ήταν χωράφια που τα είχε κάποιος κύριος ο οποίος έμενε εδώ και τα καλλιεργούσε με ένα γαϊδούρι. Κάποια στιγμή το γαϊδούρι αρρώστησε και το παράτησε εκεί και μετά από ένα διάστημα γύρισε και το είδε να είναι καλά. Υπήρχε ένα εργαστήριο στην Αθήνα τότε το οποίο έκανε διάφορες εξετάσεις για διάφορες αρρώστιες κι εξέτασε και το νερό γιατί το γαϊδούρι είχε πέσει στο νερό αυτό και μετά έγινε καλά. Έτσι ανακαλύφθηκε πως το νερό αυτό έκανε καλό.»

Θανάσης, λούομενος (πηγές Αφροδίτης, Ιούλιος 2010)

⁵ <http://www.aganet.gr/360virtualtourwebcams/thronio-local-history.html/επίσκεψη> Οκτώβρης 2010

«Πηγή Κονιαβίτη»

Λίγο πιο έξω από την πόλη των Καμένων Βούρλων, φθάνοντας στον κυκλικό κόμβο και διασχίζοντας το ημικύκλιο, ακολουθείς το δρόμο που υποδεικνύει η ταμπέλα κι έπειτα από 1 χιλιόμετρο περίπου, εντοπίζεις τις δεξαμενές.

Πηγαίνοντας προς τις πηγές μέσω ενός αγροτικού δρόμου, εκατέρωθεν του δρόμου σε απόσταση αναπνοής βρίσκονται η παλιά εθνική οδός Αθηνών Λαμίας και το όρος Καλλίδρομο. Φθάνοντας στο χώρο δημιουργείται ένα μεγάλο άνοιγμα που έχει καλυφθεί από μπετόν, εκτός από τα σκάμματα των τεσσάρων δεξαμενών. Οι δύο δεξαμενές, που βρίσκονται στη δεξιά πλευρά με πλάτη στο βουνό, κατασκευάστηκαν το 1985, ενώ οι άλλες δύο, που βρίσκονται αριστερά, είναι προγενέστερες.

Ανάμεσα στο δρόμο της παλιάς εθνικής και στις δεξαμενές παρεμβάλλεται μία λουριδα από καλαμιές, καθιστώντας στον ταξιδιώτη-περαστικό αδύνατο να αντιληφθεί ότι εκεί κάτι συμβαίνει. Και οι λουόμενοι όμως, ενώ γνωρίζουν την ύπαρξη του θορυβώδους αυτοκινητόδρομου δεν έχουν ολοκληρωμένη εικόνα του, παρά μόνο τις ταμπέλες που τον σηματοδοτούν. Ωστόσο, αν έχει κανείς επισκεφτεί το μέρος μία φορά, μπορεί να αναγνωρίσει το σημείο στο οποίο βρίσκονται οι γούρνες από την τομή που δημιουργείται στο πρόσωπο του βουνού· είναι ένα σημάδι, σαν να έχει κοπεί το βουνό με μαχαίρι.

Ο χώρος είναι στοιχειωδώς εξοπλισμένος με τρία αποδυτήρια με δύο κιόσκια και μερικές πλαστικές καρέκλες. Στον πάτο της κάθε πισίνας έχει τοποθετηθεί

κι εδώ χαλίκι, η πρόσβαση γίνεται με μικρές κλίμακες και σιδερένιοι σωλήνες έχουν χρησιμοποιηθεί ως προστατευτικά. Το μπετόν αποπροσανατολίζει το βλέμμα και μοιάζει παράταιρο με την παρθενική φύση του υπόλοιπου τοπίου, είναι ένα μπάλωμα που όμως κυριαρχεί. Ένας απόηχος μυστηρίου είναι οι καλαμιές που μοιάζουν να κρύβουν πηγές σαν κι αυτές που ξεχύνονται κατά μήκος του χωματόδρομου. Η παράταξη των δεξαμενών είναι γραμμική και παράλληλη στο δρόμο πρόσβασης, στην παλιά εθνική οδό και στο βουνό. Την πλήρη συμμετρία ταραίζει μόνο ένα μικρό εικονοστάσι, πιθανόν ανάθημα, που στέκεται ανάμεσα στις δύο πισίνες που βρίσκονται στη δεξιά πλευρά. Η αυτοφυής πηγή δεν φαίνεται, είναι εγκλωβισμένη σε

μια κλειστή δεξαμενή στην αριστερή πλευρά, συνεχίζοντας στο χωματόδρομο λίγα μέτρα πιο πέρα αριστερά από τις πισίνες· η κατασκευή της μοιάζει με θρόνο που έχει καθίσει μες στις καλαμιές.

Η πλειοψηφία των λουόμενων αποτελείται από ηλικιωμένους και οι πισίνες είναι άτυπα χωρισμένες σε αντρών και γυναικών. Κι εδώ κρέμονται σχοινιά στα πλευρικά τοιχώματα των скаμμάτων για την αιώρηση και την χαλάρωση του σώματος. Το νερό είναι άοσμο, υφάλμυρο και «βαρύ» λόγω της έντονης περιεκτικότητας σε ραδόνιο και της θερμοκρασίας του που είναι 35 °C και γι' αυτό το λόγο ο λουόμενος δεν ενδείκνυται να καθίσει πολύ ώρα.

«πηγές κονιαβίτη»

σ. 101, Καμένα Βούρλα, Ιούλης 2010

σ. 102, Καμένα Βούρλα, Ιούλης 2010

σ. 101-102, προσωπικό αρχείο

« Πηγή Αφροδίτης »

Συνεχίζοντας κοντά στα 500 μ. στον αγροτικό δρόμο με οδηγό το βουνό, φθάνεις στις καλλυντικές πηγές της Αφροδίτης, που κατά την μυθολογία η θεά χρησιμοποιούσε τη λάσπη της πηγής ως καλλυντικό.

Στο χώρο έχουν δημιουργηθεί δύο πισίνες ανάμεσα στον αγροτικό δρόμο και την παλιά εθνική οδό παράλληλα με το βουνό, κι εδώ η παρουσία του είναι ισχυρή, ένα απάγκιο για τους λουόμενους. Η κατασκευή των δεξαμενών έχει γίνει ακολουθώντας την κλίση του εδάφους, με την παρέμβαση ενός αναλημματικού μπετονένιου τοίχου και την βοήθεια τριών αντηρίδων, που η μία από αυτές δημιουργεί παράλληλα και τον διαχωρισμό των δύο δεξαμενών.

Το κλείσιμο γίνεται από την κάτω πλευρά με ένα τοιχείο, στο οποίο υπάρχουν οπές για να διαφεύγει το νερό μέσα στις καλάμιές· συνεχίζει η ίδια λουρίδα με αυτή που συναντάται στην πηγή του Κονιαβίτη. Το μέρος συνοδεύουν δυο παράγκες, πιθανόν παλιά αποδυτήρια και μερικές ηλιοκαμμένες πλαστικές καρέκλες.

Από τον πάτο των δεξαμενών αναβλύζει ζεστό, άοσμο, υφάλμυρο νερό με θερμοκρασία 32°C, που τυλίγει με θαλπωρή το κορμί του λουόμενου με τη συνέργεια των αερίων που εκλύονται υπό την μορφή φυσαλίδων. Επιπλέον η περιεκτικότητα του νερού σε κολλοειδές θείο κάνει το δέρμα απαλό κι ενεργοποιεί

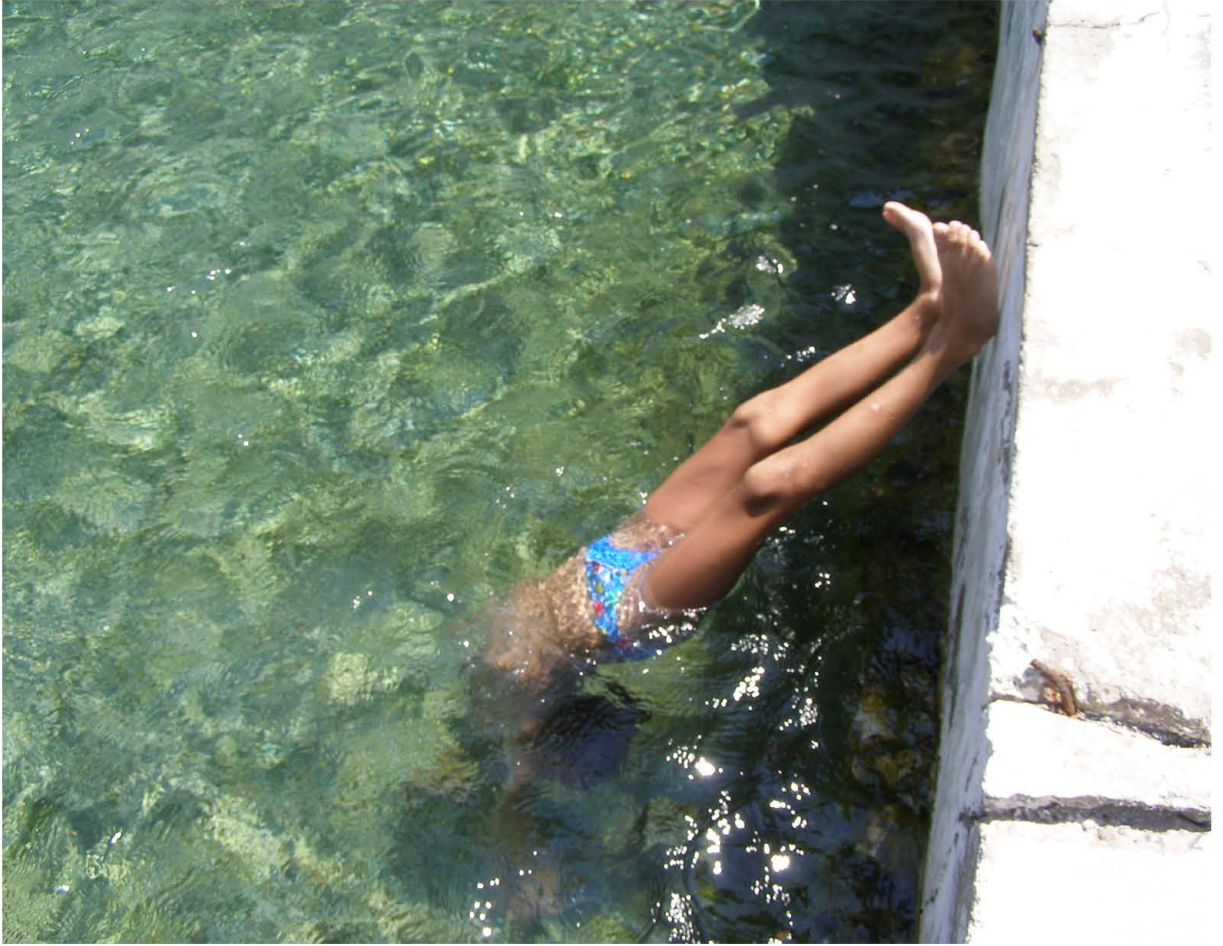
την ανάπλασή του κι αυτή τη διεργασία ο λουόμενος την αισθάνεται άμεσα. Από μαρτυρίες των ανθρώπων εκεί, πολλοί χρησιμοποιούν το φυτοπλαγκτόν που γλύφει τα τοιχώματα των δεξαμενών ως καλλυντικό, το μαζεύουν, το αποξηραίνουν, το κάνουν σκόνη και το διατηρούν γι' αρκετό καιρό. Αυτό το υλικό υπάρχει μόνο μέσα στις δεξαμενές και το χρώμα του νερού είναι γαλαζοπράσινο, ενώ στα σημεία διαφυγής του, τα πετρώματα έχουν πάρει ένα καστανοκόκκινο χρώμα. Το νερό δεν διαφεύγει ως μίasma, αλλά είναι η συνέχεια της φυσικής εξέλιξής του και το κελάρισμά του είναι ο μοναδικός ήχος που ακούγεται, όταν βρεθείς μόνος. Αυτά τα νερά επισκέπτονται οικογένειες, παρέες, ζευγάρια, όλες οι ηλικίες, μικροί

και μεγάλοι. Ειδικά όταν βρίσκονται μικρά παιδιά, ο χώρος μοιάζει με παιδική χαρά. Ο αναλημματικός τοίχος γίνεται παιχνίδι, έχοντας το ρόλο του βατήρα, ενώ τα σκαλοπάτια και τα τοιχεία αντιστήριξης με την κλίση τους βοηθούν στο ανέβασμα και σε μια διαρκή κυκλική διαδρομή. Παράλληλα το απέναντι τοιχείο λειτουργεί ως διάδρομος-προθάλαμος για το νερό ή ως κάθισμα.

Λίγο πιο πέρα από τις δύο πισίνες υπάρχει ακόμη μία υποτυπώδη φυσική γούρνα με νερό, που το σώμα ίσα που χωράει, ενώ τριγύρω τυλίγεται από βούρλα και καλαμιές. Στη συνέχεια του αγροτικού δρόμου, συναντώνται κι άλλα νερά που δεν μπορεί να εντοπιστεί η αρχή και το τέλος τους.

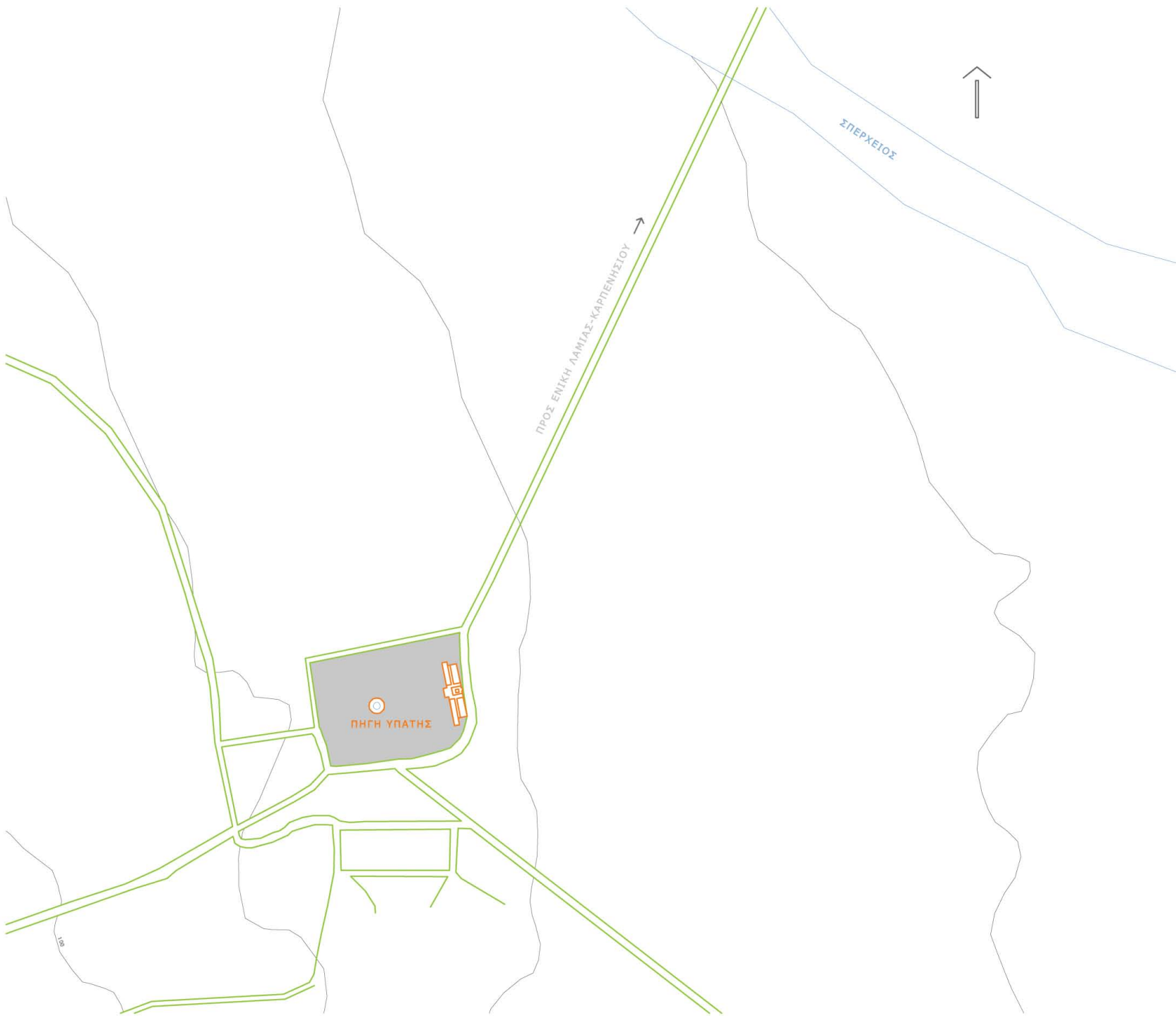
«πηγές αφροδίτης»

σ. 107, πηγές Αφροδίτης, Καμένα Βούρλα, Ιούλης 2010

σ. 108, «τα παιδιά παίζει», Καμένα Βούρλα, Ιούλης 2010

σ. 109, παιχνίδια στο νερό, Καμένα Βούρλα, Ιούλης 2010

σ. 107-109, προσωπικό αρχείο

ΠΗΓΗ ΥΠΑΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΕΝΙΚΗ ΛΑΜΙΑΣ-ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ

ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ

ΛΟΥΤΡΑ ΥΠΑΤΗΣ

Η λουτρόπολη της Υπάτης βρίσκεται σε υψόμετρο 400 μ. και σε απόσταση 19 χιλ. απ' τη Λαμία με κατεύθυνση προς Καρπενήσι στους πρόποδες του βουνού Οίτη, κοντά στην ιστορική κωμόπολη της Υπάτης.

Τα λουτρά της Υπάτης φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν από την αρχαιότητα, καθώς σε βάθος περίπου ενάμιση μέτρου βρέθηκαν λίθοι σε αυτή τη δεξαμενή, που ήταν τοποθετημένοι κλιμακωτά, όπου δηλώνεται η ύπαρξη σκάλας και η χρήση της από τους λουόμενους. Από επιγραφές του 4ου π.Χ. αιώνα είναι γνωστό ότι τα λουτρά της Υπάτης ήταν αφιερωμένα στη θεά Αφροδίτη. Μια αρχαία επιγραφή στα τοιχώματα της δεξαμενής γράφει: «Λήθην τ' όπισθεν ος ιθι ελεύσεται», δηλαδή τα ξεχνάει όλα όποιος έρχεται εδώ και το όνομα «Αφροδίτη».¹

¹ Ιωάννης Γ. Βορτσέλας, «Φθιώτις η προς Νότον της Όθρυος : ήτοι απάνθισμα ιστορικών και γεωγραφικών ειδήσεων από των

Απέκτησε μεγάλη φήμη λόγω των μαγισσών, ιερειών που κατοικούσαν στην περιοχή και προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους λουόμενους. Υπήρχε εδώ ολοκληρωμένο θεραπευτικό σύστημα, ανάλογο με τα Ασκληπεία, όπου κατά τον Πλίνιο και Θεόφραστο θεράπευαν τους ασθενείς χρησιμοποιώντας σε συνδυασμό με λουτροθεραπεία και ποσιθεραπεία το φυτό Ελλέβορος ή σκάρφη, που φυτρώνει στις πλαγιές της Οίτης κι έχει καταπραϋντικές και απαλυντικές στο δέρμα ιδιότητες.² Στις μάγισσες της Υπάτης αναφέρονται ακόμη ο Πολύβιος, ο Ηλιόδωρος και ο Λουκιανός.³ Το 54 μ.Χ. ήρθε στην Υπάτη ο Ηρωδίων συγγενής και συνεργάτης του απόστολου Παύλου κι επιχείρησε να ιδρύσει χριστιανική εκκλησία,

αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», Έκδοσεις: τύποις Αυγής, Αθήνα 1907

² Ν. Λεούσης, Ε.Ζουροπούλου, «*ιαματικά λουτρά Υπάτης, θεραπευτικός οδηγός λουόμενων*», Αθήνα 1981

³ «*Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος*», Εκδόσεις Περιοδικού Φθιώτιδος

αλλά οι ειδωλολάτρες κάτοικοι της Υπάτης τον σκότωσαν. Υπάρχει ναός προς τιμήν του στον τόπο του μαρτυρίου του. Σήμερα πολλά παιδιά στην περιοχή τα ονομάζουν Ηρωδίωνες.⁴ Πολλοί λόγω της αποτελεσματικότητας της θεραπείας προσομοίωσαν τα λουτρά με την κολυμβήθρα του Σιλιάμ κι άλλοι τα ονόμαζαν «θνητών ανάπαυσμα».⁵

Τον Μεσαίωνα δεν υπάρχει αναφορά χρήσης της ιαματικής πηγής, ενώ κατά την τουρκοκρατία, τα λουτρά λειτουργούσαν με το όνομα «λουτρά πατρατζικ».⁶ Την πρώτη περίοδο της βασιλείας της Ελλάδας ήταν παραμελημένα. Αξιοποίηση της πηγής αρχίζει να γίνεται από το 1856, από τον Χατζη-Αβδουραχμάνη, όπου την περίοδο αυτή φτιάχνονται

⁴ Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

⁵ Τριαντάφυλλος Δ. Παπαναγιώτου, «Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος», έκδοση: Δήμου Λαμιέων, Αθήνα 1971

⁶ Βασίλης Μάργαρης, «Φθιώτιδα-Λαμία», πολυοδηγός, Λαμία 2000

παραπήγματα, που χρησιμοποιούνται ως αποδυτήρια και για τη διαμονή των λουόμενων. Το 1861 παράλληλα με το νόμο του κράτους «περί μεταλλείων και ορυκτών», τη διαχείριση αναλαμβάνουν τα παιδιά του Ιμπραήμ και Σκέντερ, γίνεται καθαρισμός της δεξαμενής, στεγάζεται με τσίγκους και κατασκευάζονται επιπλέον είκοσι παραπήγματα, αλλά κι άλλα βοηθητικά κτίσματα γύρω από την πλατεία.⁷ Το τοπίο δεν είχε τη σημερινή του μορφή, τα δέντρα ήταν ελάχιστα. Το ιαματικό νερό που κατά καιρούς είχε κατακλύσει την έκταση του σημερινού πάρκου, με την επίδραση του ατμοσφαιρικού αέρα είχε δημιουργήσει πουρί.⁸

Το 1870, περίπου, ο Δημήτρης Χατζίσκος χτίζει στα λουτρά τρία πέτρινα κτίσματα. Για την ασφάλειά τους

⁷ Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

⁸ Αθανάσιος Δ. Γκίκας, «Λουτρά Υπάτης», Ιστορία και στοργικές μήμες, Έκδοση του Δήμου Υπάτης, 2001

οι λουόμενοι δονόντουσαν από την άκρη της δεξαμενής με σχοινιά. Σε σύγγραμμα του 1935 αναφέρεται: «εις το κέντρον της δεξαμενής ευρίσκετο ο κρατοειδής ακανόνιστος πόρους της πηγής, βάθους 80 περίπου ποδών... όπου πολλοί κατεδύθησαν θεραπευθέντες... τελείως και διά παντός». Το 1879 κατασκευάστηκε κινητή ξύλινη σχάρα ασφαλείας, η οποία τοποθετήθηκε στην επιφάνεια του κρατήρα της πηγής κι έκλεινε κάθε πρωί με ένα κινητό φράγμα. Η δεξαμενή που δημιουργούνταν έκανε περίπου μιάμιση ώρα μέχρι να γεμίσει και να φθάσει το ενάμιση μέτρο επάνω από την ξύλινη σχάρα που υπήρχε στο φρεάτιο. Την ίδια χρονιά κατασκευάστηκαν και νέα αποδυτήρια βορειοδυτικά της πηγής, δημιουργώντας μια κυκλική διάταξη περιμετρικά της πηγής. Ωστόσο, όταν τα λιγοστά κενά που υπήρχαν μεταξύ των παραπηγμάτων κλείστηκαν εντελώς με νέα η μη διέλευση καθαρού αέρα δημιούργησε ένα ασφυκτικό

περιβάλλον λόγω των εκλυόμενων αερίων της περιοχής. Το 1880 κατασκευάστηκε στέγαστρο για να προφυλάσσονται οι λουόμενοι από τη βροχή και τον ήλιο.⁹ Οι πάσχοντες λουζόταν κατά σειρά, μία ώρα οι άνδρες, μία ώρα οι γυναίκες και τέλος οι λεπροί. Κατά διαστήματα άδειαζαν την δεξαμενή για καθαρισμό. Παράλληλα γινόταν και ποσιμοθεραπεία.¹⁰

Το 1889 το κράτος διευθέτησε το ιδιοκτησιακό καθεστώς της ιαματικής πηγής και της περιβάλλουσας τεράστιας έκτασης «Θέρμα».¹¹ Το 1897 αποφασίστηκε από το κράτος η οριστική οργάνωση της πηγής της Υπάτης, την οποία ανάλαβε ο Κ. Αγαθοκλής για μια εικοσαετία με σκοπό να πραγματοποιήσει το πρόγραμ-

⁹ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009

¹⁰ Ν. Λεούση, Ε. Ζουροπούλου, «Ιαματικά Λουτρά Υπάτης», Αθήνα 1981

¹¹ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009

μα που είχε δρομολογηθεί. Το 1903 ξεκίνησε να λειτουργεί το πρώτο υδροθεραπευτήριο της περιοχής.¹² Με την κατασκευή του υδροθεραπευτηρίου, οι λουόμενοι σταμάτησαν πια να κάνουν μπάνιο στην πηγή. Η μόνη χρήση του φρεατίου πλέον ήταν η άντληση και παροχή ιαματικού νερού στο υδροθεραπευτήριο, που κλείστηκε από ένα πολυγωνικό σχήμα με επίπεδη στέγη στην οποία τοποθετήθηκαν κάγκελα και δύο εξωτερικές σκάλες που οδηγούσαν στη στέγη. Οι επισκέπτες των λουτρών είχαν τη δυνατότητα να απολαύσουν τη θέα της πεδιάδας, του Σπερχείου και της Οίτης. Το 1906 χτίζεται η εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου, η οποία καταστρέφεται με το σεισμό του 1955 κι ανακατασκευάζεται το 1958. Το 1928 αναλαμβάνει τη διαχείριση η εταιρεία «Ισιδωρος Καλλέργης και ΣΙΑ» για μία δεκαετία και μετά η εκμε-

¹² Ν. Λεούση, Ε.Ζουροπούλου, «*Ιαματικά Λουτρά Υπάτης*», Αθήνα 1981

τάλλευση γίνεται από την τράπεζα της Ελλάδος. Παράλληλα, μέσα στα πλαίσια εξυγίανσης της περιοχής έγινε δεντροφύτευση με πλατάνια και πεύκα.¹³ Έπειτα από αυτή την περίοδο ακμής, τα λουτρά παραμελούνται κατά την πολεμική περίοδο και το 1946 ξαναλειτουργούν, ωστόσο το 1955 μετά το σεισμό αρχίζει η αναδιοργάνωση της ιαματικής πηγής που είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές και το 1959 κατασκευάζεται νέο υδροθεραπευτήριο από τον αρχιτέκτονα Κίμων Λάσκαρη, που λειτουργεί ως τις μέρες μας.¹⁴ Διέθετε 100 ατομικούς λουτήρες, μεγάλες αίθουσες αναμονής, αρκετούς βοηθητικούς χώρους και την αποχέτευση του ιαματικού νερού. Εκείνη την εποχή το κτήριο που κάλυπτε την ιαματική πηγή και α-

¹³ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «*Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009

¹⁴ Ν. Λεούση, Ε.Ζουροπούλου, «*Ιαματικά Λουτρά Υπάτης*», Αθήνα 1981

πέκρυντε εντελώς το φρεάτιο της, θεωρήθηκε πως ήταν παράταιρο για τα νέα δεδομένα και την αρχιτεκτονική όψη που υιοθετούσε η λουτρόπολη. Έτσι, το κλειστό πολυγωνικό κτίσμα κατεδαφίστηκε δίνοντας τη θέση του σε μία γυάλινη, επίσης, πολυγωνική κατασκευή με σκέπαστρο από μπετόν που στην πορεία αντικαταστάθηκε από πλαστικό.¹⁵

Σήμερα τα λουτρά περνούν μία περίοδο παρακμής και στο υδροθεραπευτήριο από τους 50 λουτήρες που λειτουργούν οι μισοί είναι υποβαθμισμένοι, ενώ η μοναδική αναβάθμιση των τελευταίων ετών είναι η κατασκευή της εξωτερικής πισίνας.

«Στην κοιλάδα του Σπερχειού, σε απόσταση 1500μ. νότια του Σπερχειού και 2.500 μ. από τους πρόποδες της Οίτης αναβλύζει η ιαματική πηγή Υπάτης. Πρόκειται για μία και μόνο

θερμομεταλλική πηγή, που αναβλύζει σε φρεάτιο διαμέτρου 11 μ. και βάθους 18 μ., η οποία είναι εξωγενούς προέλευσης. Αν και δεν υπάρχει καμία αναφορά σε αρχαία κείμενα για το πότε ανέβλυσε η ιαματική πηγή της Υπάτης, εικάζεται ότι η χρονολογία πρώτης ανάβλυσης ήταν το 427 π.Χ. μετά από μεγάλο καταστροφικό σεισμό που σημειώθηκε στη Φθιώτιδα και την Εύβοια με επίκεντρο τις Λιχάδες νήσους.»

Ν. Λεούση, Ε. Ζουροπούλου, «*Ιαματικά Λουτρά Υπάτης*», Αθήνα 1981

«Χαρακτηριστικό της πηγής είναι ότι έχει μεγάλη ποσότητα ανθρακικών αλάτων και επομένως CO₂, το οποίο κατόπιν παρατηρήσεων και μελετών, προκαλεί διεύρυνση των πόρων του δέρματος με αποτέλεσμα την καλύτερη αναπνοή αλλά και τη διείσδυση ουσιών αιθέριων ελαίων διαμέσου του δέρματος μετά την λουτροθεραπεία.»

Μαρτυρία Κων/νου Καραγκούνη Καθηγητής Ε.Μ.Π.

¹⁵ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «*Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009

«πηγή υπάτης»

Στρίβοντας αριστερά από την εθνική οδό Λαμίας-Καρπενησίου, ανεβαίνοντας την ευθεία προς το βουνό της Οίτης, φθάνεις στη λουτρόπολη. Το πρώτο κτίσμα που υποδέχεται τον ταξιδιώτη είναι το υδροθεραπευτήριο στη δεξιά πλευρά με χαρακτηριστικό τον στρογγυλό όγκο που προεξέχει στην πρόσοψή του. Συνεχίζοντας, ερειπωμένα κτήρια μιας περασμένης εποχής, εποχής ακμής, που φαίνεται να στιγμάτισαν και να «στοίχειωσαν» το μέρος, βρίσκονται τριγύρω από ένα μεγάλο πάρκο.

Η πρόσβαση στο πάρκο μπορεί να γίνει από πολλά διαφορετικά σημεία, από μονοπάτια στρωμένα με πατημένο χώμα ή μέσα από το υδροθεραπευτήριο ανεβαίνοντας τη σκάλα και φθάνοντας στο δώμα του· εδώ δημιουργείται και το μοναδικό μπαλκόνι θέασης προς το βουνό. Το

υδροθεραπευτήριο μοιάζει να είναι ο αναλημματικός τοίχος του πάρκου που η έκταση του κυριαρχεί στην περιοχή και σε προσκαλεί να το περπατήσεις και να το εξερευνήσεις. Από τα πρώτα βήματα νιώθεις όλο και περισσότερο την ανάγκη να συνεχίσεις τον περίπατο και να το κατακτήσεις. Δέντρα, θάμνοι και καλλωπιστικά φυτά συνθέτουν το χώρο· υπάρχει η αίσθηση πως το πάρκο είναι αυτοφυές κι ας είναι έντονη η ανθρώπινη παρέμβαση. Κι έπειτα φθάνεις.

Ξαφνιάζεσαι, μπερδεύεσαι κι αναρωτιέσαι για αυτό που βλέπεις· μια κατασκευή που μοιάζει με ιπτάμενο δίσκο που έχει προσγειωθεί στην καρδιά του πάρκου και δεν ξέρεις πώς να αντιδράσεις, αν σου αρέσει, αν δεν σου αρέσει και κυρίως τι ακριβώς είναι. Σε προκαλεί να το πλησιάσεις και όσο το πλησιάζεις, θες ακόμη πε-

ρισσότερο να δεις τι κρύβει, πιάνεσαι από το προστατευτικό και σχεδόν γίνεσαι ένα με το τζάμι, μια «βεντούζα», αλλά πάλι δεν βλέπεις ξεκάθαρα. Μόνο μυρίζεις, μια μυρωδιά «κλού-βιου αυγού» δραπετεύει από την κλειστή κατασκευή κι αισθάνεσαι μια θέρμη. Είναι η πηγή.

Είναι μόνιμα κλεισμένα και μόνο σε ειδικές περιπτώσεις μπορεί κάποιος να τη δει για λίγα λεπτά. Η οπτική επαφή με την πηγή από ψηλά δημιουργεί ανάμικτα συναισθήματα. Η ύπαρξή της αρχικά είναι ακατανόητη, μια χοάνη που μοιάζει με μαύρη τρύπα, ηχείο, βόθρο, κρατήρα, ρουφήχτρα, δίαυλο στη γη και νιώθεις φόβο, θαυμασμό, έκπληξη· εφιάλτης και μαγεία μαζί. Το νερό ταραάζει την ηρεμία του πάρκου, είναι

σαν να κοχλάζει, ασυγκράτητο, γεμάτο ένταση, σαν θεριό φυλακισμένο, νιώθεις ότι είναι ικανό να σε αρπάξει και να σε παρασύρει και παράλληλα σε μαγνητίζει. Μετά αρχίζεις και παρατηρείς τα χρώματα που είναι ξεθωριασμένα και λερωμένα, γκριζωπά, λαδιά, υπόλευκα, ώχρες, όλα δημιουργήματα του νερού· το σκέπαστρο γίνεται υποβολέας και σε ωθεί να εστιάσεις μόνο εκεί. Το φως δεν μπαίνει άμεσα, αλλά πλάγια μέσα από τα γυάλινα πετάσματα και δεν προλαβαίνει να αγγίξει το νερό, ίσα που σε αφήνει να δεις τι υπάρχει εκεί. Τα ιζήματα του νερού έχουν δημιουργήσει ένα επίστρωμα στα τοιχώματα του «κρατήρα», που σου δίνει την αίσθηση ότι μπορείς να δεις λάβα αντί για νερό. Έχει φτιάξει ένα χυτό τοπίο-μνημείο.

«λουτρά Υπάτης»

σ. 121, στο υδροθεραπευτήριο, Υπάτη, Ιούλης 2010

σ. 122, η πηγή, Υπάτη, Ιούλης 2010

σ. 123, Υπάτη, Ιούλης 2010

σ. 121-123, προσωπικό αρχείο

ΓΕΩΤΡΗΣΗ ΠΗΓΗΣ ΥΓΕΙΑ

ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΠΗΓΗΣ ΙΑΣΩ

ΠΛΑΤΥΣΤΟΜΟ

ΛΟΥΤΡΑ ΠΛΑΤΥΣΤΟΜΟΥ

Τα λουτρά Πλατυστόμου, βρίσκονται σε απόσταση 35 χλμ. από τη Λαμία με κατεύθυνση προς Καρπενήσι και 5 χλμ. από την κωμόπολη της Μακρακώμης, στις ρίζες του βουνού Όρθρυς και σε υψόμετρο 420 μ.

Πιστεύεται πως οι πηγές ήταν γνωστές στους αρχαίους Αινιάνες, σίγουρα όμως τις χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι. Όταν το 1929 ξεκίνησαν εργασίες για το χτίσιμο της λουτρόπολης, βρέθηκαν ερείπια αρχαίων λουτρικών εγκαταστάσεων, λουτρικά αγγεία και νομίσματα (μεγάλα, ασημένια του Αδριανού), τα οποία έρχιαν μέσα στις πηγές οι δεισιδαίμονες λουόμενοι.¹

¹ Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

Η λουτρόπολη άρχισε να λειτουργεί το 1933 και περιλάμβανε 38 λουτήρες και περίπτερο ποσι-θεραπείας, ενώ πιο πριν οι περίοικοι λούζονταν σε μια μικρή δεξαμενή. Οι ντόπιοι θα θυμούνται την περίφημη φυσική σόδα Πλατυστόμου είχε γίνει συνήθεια της εποχής.² Παράλληλα για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών ιδρύθηκε η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου, που βρίσκεται απέναντι από την πηγή «Υγεία».

Από το 1991 οι εγκαταστάσεις περιήλθαν στη διαχείριση του ΕΟΤ.³ Σήμερα η εταιρεία «Πλατύστομο Α.Ε.», συμφερόντων της οικογένειας Στραγάλη, έχει

² <http://www.iatrikathemata.gr> /επίσκεψη Αύγουστος 2010

³ Τριαντάφυλλος Δ. Παπαναγιώτου, «ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος», έκδοση: Δήμου Λαμιέων, Αθήνα 1971.

εκμισθώσει από την Εταιρεία Τουριστικής Ανάπτυξης το Συγκρότημα των Ιαματικών Πηγών Πλατυστόμου με σκοπό τον εκσυγχρονισμό, την ανακαίνιση και επέκταση των υπαρχουσών εγκαταστάσεων.

Στο Πλατύστομο υπάρχουν δυο θερμομεταλλικές πηγές με διαφορετική σύσταση νερού και χρήση, η πηγή Ιασώ, που είναι θερμή με θερμοκρασία 32,5°C και προσφέρεται για λουτρά και πόση νερού και η πηγή Υγεία με θερμοκρασία 25,5°C για πόση νερού.

«Η εκδήλωση των δύο πηγών στην επιφάνεια οφείλεται σε συνθήκες που τοποθετούνται στη γεωλογική κατασκευή της περιοχής, στην τεκτονική δομή αυτής και σε ορισμένες υδροδυναμικές συνθήκες, οι οποίες δεν είναι κοινές. Η άνοδος του νερού προς την επιφάνεια της υπέρθερμης ιαματικής πηγής γίνεται μέσω ενός ρήγματος το οποίο πρέπει να είναι ανοιχτό και να έχει πληρωθεί στις πλευρές του από κάτω προς

τα πάνω -ποσοτικά ανάλογα- από αποθέσεις με ορυκτές ύλες οι οποίες αποτελούν φλέβες εμπλουτισμού στο ανερχόμενο νερό. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η άνοδος του νερού διαμέσου του ρήγματος αυτού είναι γρήγορη και χωρίς κατά συνέπεια μεγάλες απώλειες θερμοκρασίας. Η άνοδος του νερού στην υπόθερμη πηγή «υγεία» γίνεται μέχρι ενός σημείου από το ίδιο το κύριο ρήγμα, το οποίο συγκοινωνεί με ένα πολύπλοκο σύστημα διαρρήξεων. Από τις διαρρήξεις και το δευτερεύον ρήγμα κινούνται προς τα κάτω λόγω βαρύτητας τα νερά της βροχής. Με αυτό τον τρόπο πρέπει να επέρχεται μια ανάμιξη θερμού και ψυχρού νερού, που λαμβάνει μορφή υδροφόρου ορίζοντα με αποτέλεσμα να δημιουργούνται διάφορες αποκλίσεις των φυσικοχημικών σταθερών μεταξύ αυτής της πηγής και της πηγής «ιασώ».

Γ. Μαστρόκαλος, «Α. Υδρογεωλογική προμελέτη για την αξιοποίηση του φυσικού θερμομεταλλικού νερού των πηγών Πλατυστόμου», Προγραμματική Σύμβαση Κοινότητας Πλατυστόμου και Εργαστήρι Οργανικής-Χημικής Τεχνολογίας ΕΜΠ, Αθήνα 1986.

« Πηγή Ιασώ »

Από την εθνική οδό Λαμίας-Καρπενησίου φθάνοντας στην είσοδο της Μακρακώμης, στρίβεις δεξιά και κατευθύνεσαι προς Πλατύστομο. Έπειτα μπαίνοντας στο χωριό υπάρχει ταμπέλα που υποδεικνύει το δρόμο προς τα λουτρά.

Προσεγγίζοντας την περιοχή κι αφήνοντας πίσω το χωριό, το κάλεσμα της φύσης είναι έντονο κι όσο συνεχίζεις αδημονείς να βρεθείς σε ότι σου υπόσχεται η διαδρομή. Ωστόσο, αντιλαμβάνεσαι πως έχουν γίνει πρόσφατα παρεμβάσεις και προχωρώντας στο αριστερό χέρι στο κατέβασμα προς το ποτάμι συναντάς το καινούριο κτήριο λουτροθεραπείας, το «Ασκληπιός», που έγινε την τελευταία πενταετία,

πάνω στις παλιές λουτρικές εγκαταστάσεις. Εναπομείναντα τμήματα του παλιού κτίσματος συμπληρώνουν το νέο συγκρότημα που δεν είναι ορατά εξωτερικά, παρά μόνο στην πίσω πλευρά του κτηρίου φαίνεται ο παλιός πέτρινος τοίχος που πατάει στη μία πλευρά του ποταμού.

Η πηγή είναι κλεισμένη κι εκμεταλλεύσιμη μόνο από το νέο συγκρότημα που έχει «αγκιστρωθεί» επάνω της. Το μόνο που θυμίζει την ύπαρξή της είναι οι φυσαλίδες που εμφανίζονται μες στον ποταμό δίπλα στον πέτρινο τοίχο. Μία μεταλλική κατασκευή-γέφυρα στηριζόμενη σε μπετονένια στοιχεία ενώνει το νέο συγκρότημα με την απέναντι όχθη, όπου έχει διαμορ-

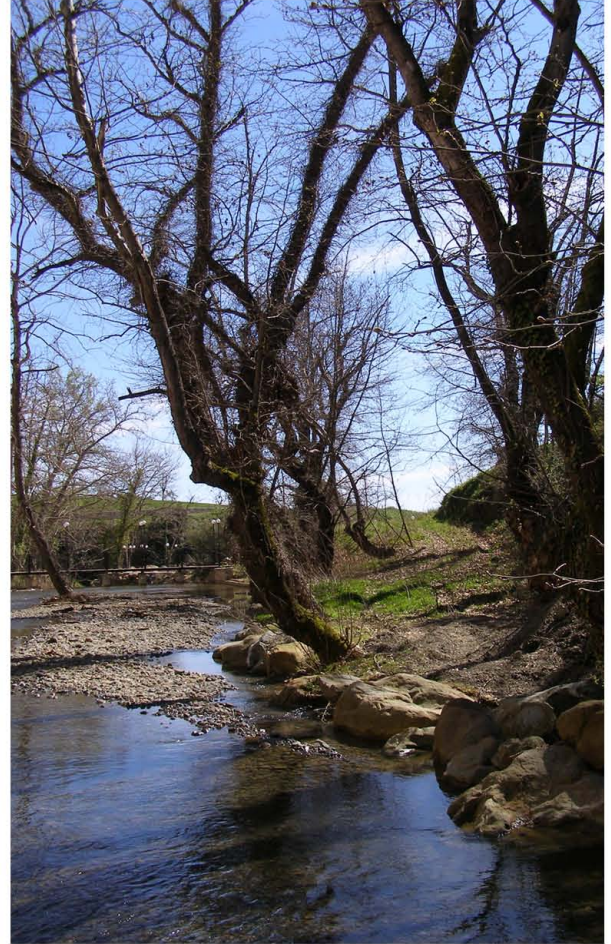
φωθεί ένας χώρος που περιλαμβάνει την εξωτερική πισίνα και το αναψυκτήριο.

Το τοπίο τριγύρω μοιάζει απείραχτο, αιωνόβια πλατάνια, βελανιδιές, δεντροστοιχίες από αγριόλευκες και κυπαρίσσια, αγριόχορτα κι αγριολούλουδα δηλώνουν την παρθενική του φύση. Οι ήχοι από τα βατράχια μες το ποτάμι, από τα πουλιά, τα τζιτζίκια είναι έντονοι σε αντίθεση με τον ήχο του νερού που δεν ακούγεται καθόλου.

« Π η γ ή Υ γ ε ί α »

Συνεχίζοντας στον αγροτικό δρόμο παράλληλα με τον ποταμό ή επιστρέφοντας λίγα μέτρα πιο πίσω στον

κεντρικό κόμβο στρίβοντας αριστερά σε κοντινή απόσταση φθάνεις στο εγκαταλελειμμένο ξενοδοχείο, «Ασκληπιός», όπου στον περίβολό του βρίσκεται το εστιατόριο, το παλιό περίπτερο ποσιθεραπείας κι ένα εκτός λειτουργίας εργοστάσιο εμφιάλωσης, που σήμερα στεγάζονται αποθήκες του νέου Ασκληπιού. Το τελευταίο κτίσμα απολήγει σε μία στρογγυλή κατασκευή που περικλείει την πηγή «Υγεία». Η εγκατάλειψη έχει «στοιχειώσει» το κτίσμα, κανείς δεν μπορεί να αντιληφθεί την ύπαρξη της πηγής που φαίνεται να έχει χωνευθεί από την ανθρώπινη παρέμβαση, καθώς η γεώτρηση αδηφάγα έχει εξαφανίσει την πηγή.

«πηγές Πλατυστόμου»

σ. 131, «απομεινάρι», Πλατύστομο, Αύγουστος 2010

σ. 132, παράπλευρα στον ποταμό, Πλατύστομο, Αύγουστος 2010

σ. 131-132, προσωπικό αρχείο

ΠΡΟΣ ΜΑΚΡΑΚΩΜΗ ↘

ΛΟΥΤΡΑ ΠΑΛΑΙΟΒΡΑΧΑΣ

300

300

ΠΑΛΑΙΟΒΡΑΧΑ

Από την Λαμία ακολουθώντας τον κεντρικό δρόμο Λαμίας-Καρπενησίου σε απόσταση 32 χιλιομέτρων βρίσκονται τα λουτρά Παλαιοβράχας. Κοιτάζοντας προς Παλαιοβράχα φαίνεται ο καταπράσινος ορεινός όγκος του Γουλινά (υψόμετρο 1.459μ.), που οροθετείται από την Οίτη στα ανατολικά, την οροσειρά των Βαρδουσίων νότια, την οροσειρά της Γραμμένης Οξιάς βορειοδυτικά και βόρεια μπροστά του απλώνεται η κοιλάδα του Σπερχειού. Στη κορυφή του Γουλινά διακρίνεται ο κρατήρας από το ηφαίστειο που εξερράγη πριν από 1.000 χρόνια περίπου, με τη λάβα που ξεχεί-

λισε και πλημμύρισε την κοιλάδα του Σπερχειού.¹

« λ ο υ τ ρ ά π α λ α ι ο β ρ ά χ α ς »

Μετά την Μακρακώμη στρίβεις αριστερά προς Παλαιοβράχα, περνάς τη γέφυρα του Σπερχειού κι έπειτα από λίγα μέτρα στρίβεις δεξιά και διανύοντας 1500μ. περίπου φθάνεις στα λουτρά. Το χώρο διαμορφώνουν τρεις πισίνες διαφορετικών μεγεθών, υπαίθριο μπαρ και βοηθητικοί χώροι. Η πηγή της Παλαιοβράχας ήταν από παλιά αναγνωρισμένη ως ιαματική αλλά το 1973

¹ <http://sites.google.com/site/palaiovraha/village/iamatika/> ενίσχυση Αύγουστος 2010

απαγορεύτηκε η χρήση της λόγω των ανθυγιεινών συνθηκών που επικρατούσαν. Μετά την κατασκευή των νέων εγκαταστάσεων το 1997 με κοινοτική επιδότηση η πηγή αναγνωρίστηκε και πάλι.² Τα λουτρά λειτουργούσαν έως και το 2009, ενώ το 2010 παρέμειναν κλειστά, λόγω της ανεπάρκειας του εργατικού δυναμικού.

«Εκεί που είναι οι καλαμιές τώρα και υπάρχει η ανάβρα, υπήρχαν ξύλινες πλατφόρμες σε κυκλικό σχήμα, όπου κάποια άτομα βουτούσαν τα πόδια τους στο νερό,

² Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001

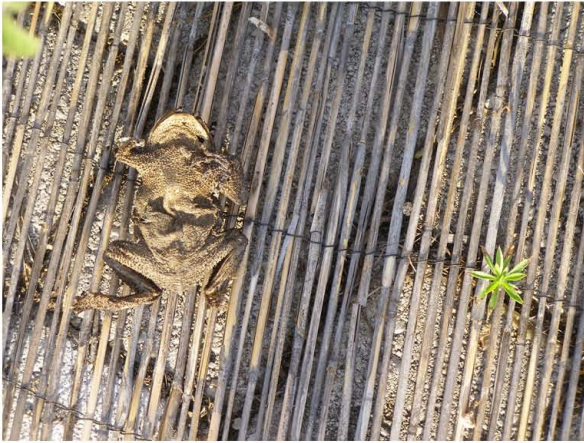
είτε κρεμόντουσαν με σχοινί. Πολλές γυναίκες σε αυτό τον άμπλα πλέναν τα ρούχα τους, καθώς το νερό είχε την ιδιότητα να τα καθαρίζει χωρίς σαπούνι.»

Από μαρτυρία κατοίκου της Παλαιοβράχας, Ιούλιος 2010

Στη διαδρομή οι εναλλαγές του τοπίου είναι διαρκείς. Διασχίζοντας τη γέφυρα του Σπερχειού, εντυπωσιάζονται από τα αποτυπώματα που αφήνει ο ποταμός πάνω στις πέτρες που έχουν σμιλευτεί στο πέραςμα του, κροκάλες είναι διάσπαρτες καθ' όλο το μήκος του, κάνοντας την περιοχή πολύ ζωντανή. Ύστερα συναντάς συνεχώς χωράφια, ενώ παρεμβάλλονται αραιά σειρές από πλατάνια, ώσπου καταλήγεις σε ένα ξέφωτο, όπου βρίσκονται τα λουτρά. Γύρω γύρω φαίνονται

τα βουνά, που πλαισιώνουν την κοιλάδα, είναι σαν να βρίσκεσαι στη μέση του «πουθενά», ωστόσο το τοπίο σου βγάζει μια ηρεμία, μια διάθεση ευχάριστη έως κι ερωτική. Εκεί δίπλα πάνω σε ένα στύλο στέκει και μια φωλιά πελεκάνων, που έρχεται να επισφραγίσει αυτό το αίσθημα. Την ερημιά του τοπίου υπογραμμίζουν το θρόισμα των καλαμιών, το «κροτάλισμα» των πελεκάνων, τα κουδούνια των περαστικών κοπαδιών και το χαρακτηριστικό βούισμα των μελισσών. Αντικρίζοντας το χώρο δε γίνεται αντιληπτό πως εδώ υπάρχει ιαματική πηγή. Οι εγκαταστάσεις είναι ένα υβρίδιο μες την περιοχή, καθώς δημιουργούν την αίσθηση αθλητικών

και ξενοδοχειακών υποδομών. Το νερό διοχετευόταν στις πισίνες μέσω μίας γεώτρησης, καθώς το νερό της πηγής δεν ήταν επαρκές. Δίπλα στη μία πισίνα μέσα στις καλαμιές κρύβεται η πηγή. Εδώ δεν έχει εγκλωβιστεί σε μια κατασκευή, ωστόσο έχει περιθωριοποιηθεί, είναι σαν να μην υπάρχει. Οι παρεμβάσεις στο χώρο αποπροσανατολίζουν τον επισκέπτη-λουούμενο και είναι δύσκολο να εντοπίσει την πηγή, ενώ παράλληλα το «τείχος» που έχουν φτιάξει οι καλαμιές, αλλά και το «περιτύλιγμα» δεν επιτρέπουν τη θέαση της γούρνας. Προσπαθείς να δεις την πηγή, αλλά η ματιά δεν φθάνει μέχρι το νερό, μόνο να το φανταστείς μπορείς.

« λ ο υ τ ρ ά Π α λ α ι ο β ρ ά χ α ς »

σ. 141, γύρω από την πηγή, Παλαιοβράχα, Ιούλης 2010

σ. 142, Παλαιοβράχα, Ιούλης 2010

σ. 141-142, προσωπικό αρχείο

ΑΡΧΑΝΙ

Απέχει 30 χιλιόμετρα περίπου από τη Λαμία και φθάνοντας στη Μάκρη, στρίβεις δεξιά, ακολουθώντας το δρόμο προς Ασβέστη κι έπειτα από λίγο φθάνεις στα λουτρά.

Ένας γιατρός από τη Λαμία κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο κατασκεύασε ένα πέτρινο κτίσμα με τρεις μπανιέρες. Το 1950 περίπου χτίστηκε κολλητά στο προηγούμενο ένα ακόμα πέτρινο κτίσμα με άλλες τρεις μπανιέρες. Από τότε δεν έχει γίνει καμία συντήρηση ή βελτίωση των εγκαταστάσεων.¹ Το νερό έτρεχε από έξι τεχνητούς κρουνοί σε θέσεις που υπήρχαν στα έξη λουτρά αντίστοιχα. Σήμερα βρίσκονται σε λειτουργία οι τρεις κρουνοί, ενώ οι υπόλοιποι φαίνεται να έχουν φράξει. Οι κάτοικοι της περιοχής σταμάτησαν

να χρησιμοποιούν τις εγκαταστάσεις, που ώρα χρησιμοποιούνται μόνο από ξένους εργάτες που δουλεύουν στη περιοχή για να πλυθούν και να αναζωογονηθούν.

«Η ευρύτερη περιοχή της πηγής ανήκει στην οροσειρά της Όρθρυος με μεγαλύτερο υψόμετρο 700 μ., περιοχή Κουτσόλακα, σχηματίζοντας ανοικτό υδρολογικό και μορφολογικό σύστημα με έξοδο προς δυτικά του οικισμού Αρχανίου. Η πηγή αναβλύζει σε υψόμετρο 220 μ. στη βορειοδυτική όχθη του αρχανορέματος 500 μ. περίπου πριν τη συμβολή του με το χείμαρρο ασβεστορέματος. Η ροή του χείμαρρου ακολουθεί τη βάση μιας μικρής χαράδρας, ενώ η ακριβής θέση ανάβλυσης είναι δύσκολο να καθοριστεί γιατί έχει καλυφθεί από τις προσχώσεις ή από τις λουτρικές εγκαταστάσεις. Πιστεύεται όμως, ότι το νερό αναβλύζει από ρωγμές του οφιολιθικού συμπλέγματος. Σε μικρή απόσταση από την κύρια εκφόρτιση της πηγής στην ίδια πλευρά του χείμαρρου παρατηρούνται κι άλλες αναβλύσεις νερού,

¹ Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

που πιστεύεται ότι προέρχονται από το ίδιο σύστημα πηγής. Βορειοανατολικά των λουτρών σε απόσταση περίπου 1500μ. έχει γίνει γεώτρηση από το ΙΓΜΕ με σκοπό τη διερεύνηση της ταυτότητας της πηγής και στη συνέχεια τον εμπλουτισμό της. Στη θέση όπου πραγματοποιήθηκε η γεώτρηση δεν υπήρχε ανάβλυση νερού, ωστόσο, η γεώτρηση δρα αρτεσιανά με παροχή ενός κυβικού μέτρου ανά ώρα.»

Β. Τσιούμα, Β. Ζοράπα, «Υδρογεωλογική αναγνώριση για την αξιοποίηση της πηγής λουτρά Αρχανίου του νομού Φθιώτιδας», Αθήνα 1999

«Παλιά οι πηγές γέμιζαν κόσμο, μικροί και μεγάλοι τις επισκεπτόντουσαν... Ήταν φτιαγμένες σαν μπανιερούλες για να πλένει ο κόσμος τα ρούχα. Όταν κατέβαζε το ρέμα, το νερό έπαιρνε τις σκάλες λόγω της μεγάλης ορμής... Σε όλο το χωριό θα άρεσε αν ήταν πιο αξιοποιημένα.»

Ελένη, κάτοικος Αρχανίου (Αρχάνι, Αύγουστος 2010)

«Μία φορά μάζευα χόρτα τριγύρω στην περιοχή και τα χέρια μου είχαν βάψει. Μόλις έβαλα τα χέρια μου στο νερό των πηγών αμέσως καθάρισαν χωρίς να χρειαστώ σαπούνι.»

Βίκυ, κάτοικος Αρχανίου (Αρχάνι, Ιούλιος 2010)

«π η γ έ ς α ρ χ α ν ί ο υ »

Ακολουθώντας το δρόμο προς Ασβέστη, προσπερνάς το Αρχάνι που βρίσκεται στα δεξιά σου κι από εκεί συνεχίζοντας 1 χιλ. μετά, συναντάς στο δεξί σου χέρι ένα χωματόδρομο, παράλληλα με το αρχανόρεμα, που σε οδηγεί πάνω από τα λουτρά.

Καθόλη τη διάρκεια της διαδρομής αντικρίζεις φυσικές, πλατάνια, κυπαρίσσια κι εκκλησιάκια να ξεπροβάλλουν εκατέρωθεν του δρόμου. Η πρόσβαση στο χώρο των πηγών γίνεται μέσω ενός μονοπατιού που σε κατεβάζει στη ρεματιά. Στη μια της όχθη στέκονται

οι λουτροπηγές, είναι σχεδόν χαραγμένες στο βουνό σαν σπηλιές.

Από τη στιγμή που βγαίνεις από τον κεντρικό δρόμο και παίρνεις τον αγροτικό για τις πηγές, η προσέγγιση στο χώρο γίνεται ιεραρχημένα και κάθε τμήμα της πορείας μικραίνει χρονικά κι αλλάζει φορά.

Πρώτα η ανοδική πορεία του χωματόδρομου, μετά το κατέβασμα στο ποτάμι, ύστερα η κλιμακωτή ανάβαση στα κτίσματα και τέλος η βύθιση στο νερό.

Έξι μικρά πέτρινα κτίσματα φτιαγμένα το ένα δίπλα στο άλλο, τα τρία με το χαμηλότερο ύψος πιο παλιά από τα υπόλοιπα, έρχονται να συμπληρώσουν το βουνό, μοιάζουν να ήταν πάντα εκεί. Μια τιμεντένια πλάκα κουβαλάει τα έξι «αρχέτυπα» λουτρά και φαίνεται να πλέει πάνω από το νερό.

Κάθε λουτρό είναι μοναδικό, το σχήμα κάθε μπανιέρας είναι μοναδικό και δείχνει πλασμένο με τα χέρια, δεν υπάρχει καλούπι. Ο χώρος είναι «μετρημένος», σε ύ-

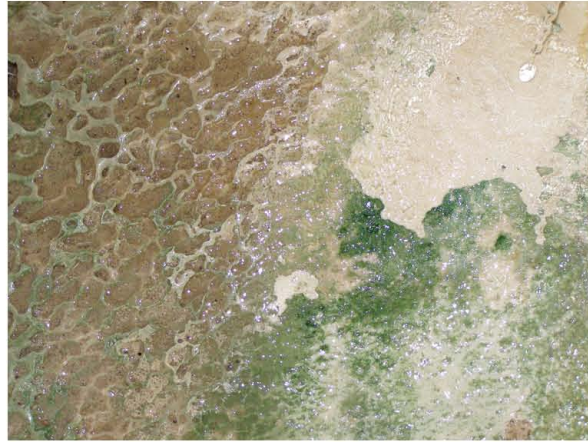
ψος και σε πλάτος, ίσα που χωρά να μπει ένας άνθρωπος μετρίου αναστήματος, σε αναγκάζει να νιώσεις το σώμα σου, να αφουγκραστείς τον εαυτό σου. Οι κινήσεις είναι μετρημένες, χωρίς όμως να ασφυκτιείς, ήρεμα, αβίαστα και στωικά· υποδεικνύεται ένα είδος «τελετουργικού». Κι έπειτα βυθίζεσαι· το σώμα νιώθει ασφαλές μέσα στην αγκαλιά της γούρνας.

Το νερό ξεχύνεται και διαφεύγει μέσα από τη σχισμή που δημιουργείται ανάμεσα στην στενή πόρτα και το δάπεδο, μια δέσμη φωτός έρχεται στο ύψος των ματιών και κάνει το βλέμμα να ακολουθήσει την πορεία του νερού προς την έξοδό του. Το άνοιγμα στο επάνω μέρος της πόρτας φτιάχνει ένα κάδρο στη φύση, που σε ησυχάζει και σε αφήνει να βυθιστείς και να αισθανθείς την επαφή. Το νερό έρχεται με ορμή από την οπή που βρίσκεται στην πλάτη της μπανιέρας, που γεμίζει με το κλείσιμο της απορροής κι όσο γίνεται το γέμισμα ο ήχος αλλάζει. Όλο το δωμάτιο λειτουργεί σαν ηχείο.

«πηγές Αρχανίου»

σ. 151, Αρχάνι, Αύγουστος 2010

σ. 152, «κλίμακες», Αρχάνι, Αύγουστος 2010

σ. 153, «ροή», Αρχάνι, Αύγουστος 2010

σ. 154, «εν-τυπώσεις», Αρχάνι, Αύγουστος 2010

σ. 155, «εν-τυπώσεις», Αρχάνι, Αύγουστος 2010

σ. 150-155, προσωπικό αρχείο

ΕΠΑΝΑΓΝΩΣΗ

Ξεκινώντας αυτή την έρευνα όλη η ιδέα στηρίχθηκε στην ανίχνευση και την ανάγνωση των πηγών με οποιοδήποτε τρόπο, σκίτσα, φωτογραφίες, συνεντεύξεις, video... Τελικά ο γραπτός λόγος ήταν το μέσο· αρχίσαμε να σκεφτόμαστε για το τι έπρεπε να πούμε και με ποιο τρόπο να μεταφέρουμε αυτή μας την εμπειρία. Τότε συνειδητοποιήσαμε πως όσα βιώσαμε θέλαμε να τα επικοινωνήσουμε σε ένα κοινό που σχετίζεται και σε ένα κοινό που δε σχετίζεται με το αντικείμενο μελέτης. Είχαμε την ανάγκη να εκφραστούμε με ένα πιο προσωπικό τρόπο, κάτι σαν ένα είδος ημερολογίου. Η πορεία μας έδειξε πως· ο στόχος που εξαρχής μας βασάνιζε και δεν γνωρίζαμε πως θα χειριστούμε το θέμα, προέκυψε εντέλει κατά τη διάρκεια των αναζητήσεών μας.

Οι θερμομεταλλικές πηγές της Ελλάδας δεν είναι γνωστές στον περισσότερο κόσμο και κυρίως στους νέους. Όσοι γνωρίζουν για τις πηγές είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό ντόπιοι ή άνθρωποι που έρχονται από το εξωτερικό. Στη χώρα μας υπάρχει απαξίωση προς τις πηγές με συνέπεια τον παραγκωνισμό και την εγκατάλειψη. Σήμερα η στρόφη προς τα δυτικά πρότυπα ζωής προωθεί διαφορετικές τάσεις από το παρελθόν προς τον τρόπο διαχείρισης των πηγών με τη μορφή των «spa».

Κάθε φορά που γίνεται μια προσπάθεια αξιοποίησης αυτού του πλούτου, ταυτόχρονα υπάρχει και ο περιορισμός και ο εγκλωβισμός του. Η φυσική μορφή που εκφράζεται από το αυτοφυές αντικαθίσταται πολύ συχνά με την απερίσκεπτη, αλόγιστη κι επιπόλαια τάση

για εξυγίανση σε συνδυασμό με την ευκολία της χρήσης των σύγχρονων υλικών. Οι λουτρικές εγκαταστάσεις που συναντήσαμε σε αρκετές πηγές θυμίζουν τον απόηχο μιας άλλης εποχής, μιας εποχής ακμάζουσας που σήμερα όμως, έχει παραμείνει μια στάσιμη εικόνα του παρελθόντος: ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις πηγών ο χρόνος έχει ενσωματώσει τις παρεμβάσεις στο τοπίο. Ο Άρης Κωνσταντινίδης είχε πει: «...Η αρχιτεκτονική στέκει μέσα στη φύση για να της κρατάει συντροφιά. Και μιλάει μαζί της, σε μία διαλογική συζήτηση. Και δεν υπάρχουν περιθώρια για διαφωνίες...».¹ Η ανθρώπινη παρέμβαση κάθε φορά αλλάζει την ταυτότητα της κάθε πηγής, τα χρώματά της, τα συστατικά της, τη θερμοκρασία της, το μέγεθός της, την απορροή της κι εντέλει την έκφρασή της. Ο χειρισμός της ροής του νερού μπορεί να δημιουργήσει εντάσεις, παύσεις, πυκνώσεις και αραιώ-

σεις: με την ανύψωση του νερού, με την εναλλαγή της διατομής σε περάσματα, με την υπογειοποίηση, με τη μορφή του ανάγλυφου του εδάφους.

Οι περισσότεροι λουόμενοι προτιμούν οι πηγές να μείνουν ανοιχτές στη φύση και οι όποιες παρεμβάσεις στο χώρο να είναι ήπιας μορφής, ώστε να ικανοποιούνται οι αισθητικές και λειτουργικές ανάγκες.

«...Μου αρέσει που είναι υπαίθριες οι πηγές, γιατί δεν σου κλείνει το μάτι, γιατί δεν παθαίνεις αυτό που συμβαίνει μες το σπίτι και όταν βγαίνεις από αυτό, που βλέπεις το απέναντι σπίτι...

Δεν μου αρέσει που δεν υπάρχει παρέμβαση στα στοιχειώδη, όπως η καθαριότητα. Μου αρέσει εδώ γιατί ξεφεύγω από το γκρι της πόλης και βρίσκομαι σε ένα φυσικό τοπίο. Ένας ξένος είναι δύσκολο να βρει τις πηγές καθότι ο χώρος είναι απεριποίητος. Οι γιατροί δεν παραδέχονται πως αυτά τα νερά μπορούν να θεραπεύσουν, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις θα μπορούσαν να αποφευχθούν κάποια φάρμακα...

¹ Άρης Κωνσταντινίδης, «Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής», ημερολογιακά σημειώματα, Εκδόσεις Άγρα, 2004

Δεν υπάρχει αισθητική και αγάπη για τον τόπο, ώστε να αξιοποιηθεί η περιοχή για τους ίδιους. Δεν μπαίνουν στην διαδικασία να σκεφτούν, για παράδειγμα να απομονώσουν το τοπίο, την εικόνα που βλέπουμε ακόμη και το δρόμο και να δουλέψει το μυαλό σε άλλο επίπεδο, θα το δει μεμονωμένα για λόγους θεραπείας ή για κάτι πρακτικό, όπως για ένα ηλικιωμένο που χρειάζεται σκίαση, έστω και κάτω από ένα τσίγκο. Εμένα προσωπικά με ενοχλεί...

Θα προτιμούσα το τοπίο στις Θερμοπύλες να έχει μείνει απείραχτο, γιατί τώρα υπάρχει η αίσθηση της εγκατάλειψης. Τουλάχιστον εδώ το τοπίο όπως ήταν έμεινε, είναι παρθένο. Δεν υπάρχει λεπτότητα στο χειρισμό... Οι θεραπευτικές ιδιότητες μεταφέρονται στον κόσμο δια του στόματος, δεν υπάρχει ενημέρωση...»

Έφη, λουόμενα (Ψωρονέρια, Ιούλιος 2010)

«...Είσαι ένα μέρος του κόσμου κι εσύ, όταν το τοπίο είναι φυσικό. Μεγάλο μέρος του κόσμου επιθυμεί την ύπαρξη πολυτέλειας, γιατί ουσιαστικά εκτιμάται ότι πληρώνεται. Ωστόσο, ο κόσμος που πηγαίνει στις πηγές τις εκτιμά και δεν θέλει ιδιαίτερες αλλαγές στο χώρο παραμόνο τα απαραίτητα, όπως είναι η καθαριότητα...

Υπάρχει η εντύπωση στους νέους πως τα ζεστά νερά είναι για τους γέρους και οι περισσότεροι δεν πάνε γι' αυτό τον λόγο. Ο κόσμος εκτιμά ακόμη περισσότερο τις πηγές όταν πηγαίνουν σε αυτές άνθρωποι που σχετίζονται με το σώμα και την υγεία, όπως είναι οι γιατροί και οι γυμναστές... Στο εξωτερικό κάνουν μπάνιο σε υπαίθριες πηγές, ενώ έχει χιόνι. Εδώ τις συνομπάρουν συνήθως...

Δεν σε περιορίζει το μέρος, βγαίνεις για να ξεσκάσεις, ενώ στο Πλατύστομο δε συμβαίνει αυτό, είναι σαν να έχουν φυλακίσει την πηγή. Δεν μου άρεσε που ήταν κλειστό το κτήριο από πάνω, το τσιμέντο κλπ. Αυτό που μου άρεσε ήταν η πίεση που υπήρχε στο νερό...»

Κώστας, λουόμενος (Ψωρονέρια, Ιούλιος 2010)

«...Στη μεγάλη λίμνη των Ψωρονερίων όταν φτιάχτηκε το υδροθεραπευτήριο ριχνόντουσαν γυαλιά για να μην μπορεί να τα επισκεφτεί ο κόσμος και να αναγκάζεται να πληρώνει εισιτήριο για να πηγαίνει στις μικρές γούρνες. Ωστόσο ο κόσμος καθάρισε την μεγάλη λίμνη κι αποδοκίμασε την εκμετάλλευση των πηγών...»

Βασιλική, λουόμενα (Ψωρονέρια, Αύγουστος 2010)

Σήμερα πολλές πηγές είναι δύσκολο να εντοπιστούν, καθώς το πέρασμα σε ιδιώτες τις απομόνωσε από τον κόσμο και τις έκλεισε σε μια δεξαμενή. Ακόμη και οι κάτοικοι των περιοχών όπου βρίσκονται οι πηγές δεν γνωρίζουν ουσιαστικά την τοποθεσία τους: η ιδιωτικοποίηση έχει αποκλείσει τους ντόπιους με βίαιο τρόπο. Γι'ακόμη μία φορά οι πηγές χάνονται στο χρόνο, μόνο που τώρα οι συνθήκες δεν ευνοούν για την επανεμφάνισή τους. Επιπλέον ο εξαναγκασμός της άντλησης του νερού με τις γεωτρήσεις υποβαθμίζει την ποιότητα της πηγής ή ακόμη και την εξαφανίζει.² Αξίζει να σημειωθεί πως στην ανάβλυση της πηγής εκλύονται αέρια υπό τη μορφή των φυσαλίδων που εμπεριέχουν συστατικά με ευεργετικές και χαλαρωτικές ιδιότητες. Παράλληλα τα συστατικά και η θεραπευτική δράση του νερού αλλοιώνονται, όταν γίνεται περαιτέρω θέρμαν-

² Γ. Μαστρόκαλος, «Υδρογεωλογική προμελέτη για την αξιοποίηση του φυσικού θερμομεταλλικού νερού των πηγών Πλατυστόμου», Αθήνα 1986

ση ή ψύξη και γι' αυτό τον λόγο οι μετρήσεις γίνονται στην πηγή και όχι στις πισίνες.³

Οι πηγές αποτελούν ένα χαμένο και κρυμμένο κόσμο, είναι ένα είδος απομονωμένου κόσμου· ο χρόνος εδώ λειτουργεί διαφορετικά, έχει το δικό του ρυθμό, ένα ρυθμό που δεν ακολουθεί τις σύγχρονες απαιτήσεις αλλά τις προσωπικές ανάγκες του καθένα. Γίνεται μια διακοπή και μια νέα αρχή τόσο στο χρόνο όσο και στον τόπο, μια ετεροτοπία. Πρόκειται για τόπους οριακούς: δίπλα στις αναβλύσεις υπάρχουν ρήγματα και χαράδρες, θάλασσα, ποτάμια και βουνά. Ο ανθρωπίνος παράγοντας έχει δημιουργήσει και νέα, τεχνητά όρια με τους αυτοκινητόδρομους, που δίνουν μια άλλη διάσταση στο χρόνο. Οι θερμοπηγές μπορούν να είναι στάσεις ενός ταξιδιού, ένα πέρασμα που μπορεί κα-

³ Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμαλιστικού τουρισμού στην Ελλάδα» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας 2009

νείς να σταματήσει για να ξεκουραστεί, να ανανεωθεί και να συνεχίσει για τον τελικό του προορισμό. Όταν όμως, ο πονεμένος ξεκινάει το ταξίδι για τις πηγές, τότε οι πηγές γίνονται ο τελικός προορισμός και το ταξίδι η αρχή της μύησης. Με τη βύθιση του κουρασμένου σώματος στο νερό δίνεται το «χρίσμα», περιμένει καρτερικά να απαλλαγεί από τον πόνο· η πίστη είναι οδηγός, παρηγοριά κι ελπίδα. Ο αριθμός των μπάνιων είναι συγκεκριμένος⁴ και μονός, σύμφωνα με τους μυημένους. Έπειτα, ακολουθεί ο άτυπος όρκος επιστροφής στο άγιο νερό. Αυτό τον όρκο κάποιιο τον δίνουν, άλλοι όχι και γι' άλλους αργεί να έρθει. Το καλωσόρισμα εδώ είναι θερμό· η συμπαράσταση των ήδη μυημένων, βοηθά στην ενίσχυση της πίστης, οι ιστορίες, οι θρύλοι και οι παραδόσεις που υπάρχουν για τα θαύματα του νερού αλλά και η ανάγκη για πί-

⁴ Σε κάθε πηγή ο αριθμός των μπάνιων αλλάζει ανάλογα με τις ιδιότητες του νερού

στη των ίδιων και των ανθρώπων που συντροφεύουν τον πονεμένο σε αυτή του την πορεία. Ύστερα, δεν είναι μόνο ο αρχικός στόχος που κρατά τον λουόμενο στις πηγές, στη συνέχεια είναι και οι παρέες, «τα πηγαδάκια», οι συζητήσεις, τ' αποφθέγματα για τις ανθρώπινες σχέσεις και τη ζωή, τα πειράγματα και τα παιχνίδια. Σήμερα ο κόσμος είναι μοναχικός, όχι εδώ. Η φύση είναι ανοιχτή· ο κόσμος είναι ανοιχτός, δεκτικός, ότι και να λέγεται δεν παρεξηγείται, οι σχέσεις είναι πιο οικείες και πολλές φορές συνεχίζονται κι έξω από αυτούς τους τόπους. Πρόκειται άλλωστε για τόπους ενεργειακούς, η θέρμη του νερού αποφορτίζει κι απελευθερώνει το σώμα, το μυαλό και την ψυχή. Συνυφασμένοι είναι αυτοί οι τόποι και με τα πλάσματα τα μυθικά, τις νύμφες, σύμβολα αισθησιασμού και ξελογιάσματος, που κατοικούσαν πάντα εδώ και φαίνεται να συνεχίζουν να τέρπουν ακόμη τον άνθρωπο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Θερμοπόλες⁵

θερμοκρασία: 40 °C

χαρακτηρισμός: υπέρθερμη, υδροθειοχλωριονατριούχος ισότονη, μεταλλική, υποτονική, υφάλμυρη, έντονη μυρωδιά, ραδιενεργή (0,6 m a c h e).

συστατικά: CO₂ - Cl⁻ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - Br⁻ - H₂S - HCO₃⁻ - SO₄, PH 6,5.

ενδείξεις: ρευματικές, αρθρικές, γυναικολογικές και παθήσεις περιφερειακών νεύρων, μυαλγίες, ισχιαλγίες, οσφιαλγίες, φλεβίτιδες.

καλλιδρόμου⁶

θερμοκρασία: 33 °C

⁵ 1. Κων/νος Καραγκούνης, «Hydrogeologische Untersuchungen der Thermal-und Mineralquellen im östlichen Mittelgriechenland», Sonderdruck aus, Steirische Beiträge Zur Hydrogeologie, Jahrgang 1978, 2. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας-Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «Ελληνικός θερμαλισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις», Θεσσαλονίκη 2006

⁶ 1. Κων/νος Καραγκούνης, «Hydrogeologische Untersuchungen der Thermal-und Mineralquellen im östlichen Mittelgriechenland», Sonderdruck aus, Steirische Beiträge Zur Hydrogeologie, Jahrgang 1978, 2. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας-Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «Ελληνικός θερμαλισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις», Θεσσαλονίκη 2006

χαρακτηρισμός: υπόθερμη υδροθειούχος αλιπηγή, ραδιενεργή (0,45 m a c h e).

συστατικά: CO₂ - Cl⁻ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - Br⁻ - H₂S - I⁻ - Fe²⁺ - HCO₃⁻

ενδείξεις: δερματικές παθήσεις, ρευματοπάθειες, αρθροπάθειες, ισχυαλγίες.

καμένα βούρα⁷

πηγές δεξαμενής

θερμοκρασία: 34-41 °C, τα ιαματικά νερά αναβλύζουν από πολλές πηγές, της ίδιας περίπου χημικής σύστασης, διαφορετικής όμως ραδιενέργειας και θερμοκρασίας.

χαρακτηρισμός: ομοιόθερμες, χλωριονατριούχες μεταλλικές-υποτονικές, μυρίζουν σίδηρο, αλμυρές, ραδιενεργές (160 m a c h e).

⁷ 1. Κων/νος Καραγκούνης, «Hydrogeologische Untersuchungen der Thermal-und Mineralquellen im östlichen Mittelgriechenland», Sonderdruck aus, Steirische Beiträge Zur Hydrogeologie, Jahrgang 1978, 2. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας-Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «Ελληνικός θερμαλισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις», Θεσσαλονίκη 2006, 3. «Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος», Εκδ. Περιοδικού Φθιώτιδος

συστατικά: , CO₂ - Cl⁻ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - H₂S - Fe²⁺ - HCO₃, PH 6,7.

ενδείξεις: υδροθεραπεία για χρόνιους ρευματισμούς, νευραλγίες, νευροφυτικές διαταραχές, βαρηκώια, αρθρίτιδες, νεφρίτιδες, γυναικολογικές παθήσεις, δερματοπάθειες, παθήσεις του κυκλοφορικού συστήματος.

κονιαβίτη⁸

θερμοκρασία: 35 °C

χαρακτηρισμός: υδροθειοχλωριονατριούχος, ραδιενεργή (2,6 m a c h e).

συστατικά: CO₂ - Cl⁻ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - H₂S - Fe²⁺ - HCO₃, PH 6,5.

ενδείξεις: ρευματισμοί των άρθρων και χρόνιες ρευματοειδείς αρθρίτιδες, λοιμώξεις και φλεγμονώδεις παθήσεις αρθρώσεων, χρόνια ρευματισμοί, μετατραυματικές αρθρίτιδες, κατάγματα, χρόνιες βρογχίτιδες, βρογχεκτασίες, κάποιες μορφές βρογχικού άσθματος, δερματοπάθειες, ψωρίασις, ακμή,

⁸ 1. Κων/νος Καραγκούνης, «Hydrogeologische Untersuchungen der Thermal-und Mineralquellen im östlichen Mittelgriechenland», Sonderdruck aus, Steirische Beiträge Zur Hydrogeologie, Jahrgang 1978, 2. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας - Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «Ελληνικός θερμολισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις», Θεσσαλονίκη 2006, 3. «Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος», Εκδόσεις Περιοδικού Φθιώτιδος

χρόνιες κνιδώσεις, χολής, ηπατική ανεπάρκεια, γυναικολογικές παθήσεις, χρόνια άσθμα, βροχίτιδες, χρόνιες ρινίτιδες.

αφροδίτης⁹

θερμοκρασία: 32 °C

χαρακτηρισμός: υδροθειοχλωριονατριούχος, σιδηρούχος, περιέχει κολλοειδές θείο

ενδείξεις: δερματικές παθήσεις (ψωρίαση, έκζεμα, κνιδωση, ακμή).

πλατυστόμου¹⁰

ισώ

θερμοκρασία: 32,5 °C

χαρακτηρισμός: μεσόθερμη, αλκαλική, χλωριονατριούχος υδροθειοπηγή, ολιγομεταλλική-υποτονική, ραδιενεργή (0,14 m a c h e).

⁹ 1. Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «Τα λουτρά της Ελλάδας», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, 2.<http://agserafim.tripod.com/fthiotida.htm>, επίσκεψη Σεπτέμβρη 2010

¹⁰ 1. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας - Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «Ελληνικός θερμολισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις», Θεσσαλονίκη 2006, 2. «Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος», Εκδόσεις Περιοδικού Φθιώτιδος, 3. <http://agserafim.tripod.com/fthiotida.htm>, επίσκεψη Σεπτέμβρη 2010

συστατικά: CO₃ - Cl⁻ - Fe²⁺ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - Al⁺ - Br⁻ - H₂S - NH₄ - SO₄ - HPO₄ - HCO₄, PH 8.

ενδείξεις: ρευματοπάθειες, αρθροπάθειες, δερματοπάθειες, γυναικολογικές παθήσεις

υ γ ε ι α :

θερμοκρασία: 25,5°C

χαρακτηρισμός: υπόθερμη, υδροθειούχος, ολιγομεταλλική-υποτονική, ραδιενεργή (0,36 m a c h e).

συστατικά: CO₃ - Cl⁻ - Fe²⁺ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - Al⁺ - Br⁻ - H₂S - NH₄ - SO₄ - HPO₄ - HCO₄

ενδείξεις: ποσιθεραπεία για παθήσεις ήπατος, χοληφόρων οδών, πεπτικού συστήματος και ουροφόρων οδών.

υπάτης¹¹

θερμοκρασία: 33,5 °C

χαρακτηρισμός: μεσόθερμη, οξυπηγή, υδροθειοχλωρονατριούχος, μεταλλική - υποτονική, μεγάλη διαύγεια, οσμή

¹¹ 1. Ν. Λεούσης, Ε.Ζουροπούλου, «*ιαματικά λουτρά Υπάτης, θεραπευτικός οδηγός λουόμενων*», Αθήνα 1981, 2. Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας - Ελληνική Θερμολιστική Εταιρεία, «*Ελληνικός θερμολισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις*», Θεσσαλονίκη 2006, 3. «*Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος*», Εκδ. Περιοδικού Φθιώτιδος, 4. <http://agserafim.tripod.com>, επίσκεψη Σεπτέμβρης 2010

υδρόθειου, υφάλμυρη, ραδιενεργή (0,6 m a c h e).

συστατικά: CO₂ - Cl⁻ - Na⁺ - Mg²⁺ - Ca²⁺ - K⁺ - Br⁻ - H₂S - HCO₃

ενδείξεις: παθήσεις κυκλοφορικού συστήματος, καρδιοπάθειες, μυοκαρδίτιδες στο αρχικό στάδιο, αρτηριακές υπερτάσεις, στηθάγχη, τοπικές ασφυξίες των δακτύλων, δερματοπάθειες, ρευματοπάθειες, αρθροπάθειες, ημικρανίες, μετατραυματικές καταστάσεις, χρόνιες παθήσεις του νευρικού συστήματος.

παλαιοβράχα¹²

θερμοκρασία: 26,5 C

συστατικά: HBO₂, HOCH₂-CHOH-CH₂OH, ασθενή οσμή θείου, ραδιενέργεια (0,4 m a c h e), PH 9,6.

ενδείξεις: αρθρικά, διαβήτης, ψωρίασις, νεφρολιθιάσις, χολολιθιάσις, χολοκυστίτιδες, ηπατίτιδες, άσθμα, χρόνιες εντεροκολίτιδες, ελαφρές δερματοπάθειες.

¹² 1.Βασίλης Α. Μάργαρης, «*Φθιώτιδα - Λαμία*», Εκδόσεις: Βασίλης Α. Μάργαρης, Λαμία 2000 2.<http://sites.google.com/episkeψη> Αύγουστος 2010

αρχανίου¹³

θερμοκρασία: 28° C

χαρακτηρισμός: θειούχος αλκαλοπηγή

συστατικά: NO₃ - CO₃ - CO₂ - Cl⁻ - OH⁻ - Ca²⁺ - Na⁺ - Mg²⁺ -

K⁺ - Br⁻ - H₂S - SO₄ - SiO₂ - Fe²⁺, PH 11,7.

λεξιικό συστατικών

Cl⁻ : χλώριο

Fe₂⁺ : σίδηρος

Na⁺ : νάτριο

Mg₂⁺ : μαγνήσιο

Ca₂⁺ : ασβέστιο

K⁺ : κάλιο

I⁻ : ιώδιο

Al⁺ : αργίλιο Br⁻ : βρώμιο

CO₂ : διοξείδιο του άνθρακα

CO₃: ανθρακικό ιόν

H₂S : υδρόθειο

SO₄ : θειικό ιόν

OH⁻ : υδροξύλιο

NH₄ : αμμώνιο

HPO₄ : υδροφωσφορικό ιόν

HCO₄ : υδροανθρακικό ιόν

NO₃ : διοξείδιο του αζώτου

SiO₂ : Διοξείδιο του Πυριτίου

HBO₂ : μεταβορικό οξύ

HOCH₂-CHOH-CH₂OH : γλυκερίνη

πρέπει να σημειωθεί πως κάποιες ομάδες ανθρώπων δεν ενδείκνυται να κάνουν μπάνιο στις πηγές και χρειάζονται τη σύσταση ιατρού για κάθε μία από αυτές (κυρίως για τις πηγές υψηλής θερμοκρασίας και περιεκτικότητας σε ράδιο).

¹³ Β. Τσιούμα, Β. Ζοράνα, «Υδρογεωλογική αναγνώριση για την αξιοποίηση της πηγής λουτρά Αρχανίου του νομού Φθιώτιδας», Αθήνα 1999

Βιβλιογραφία

Αθανάσιος Δ. Γκίκας, «*Λουτρά Υπάτης*», Ιστορία και στοργικές μνήμες, Έκδοση του Δήμου Υπάτης, 2001

Βασίλης Α. Μάργαρης, «*Φθιώτιδα-Λαμία*», Εκδόσεις: Βασίλης Α. Μάργαρης, Λαμία 2000

Β. Τσιούμα, Β. Ζοράπα, «*Υδρογεωλογική αναγνώριση για την αξιοποίηση της πηγής λουτρά Αρχανίου του νομού Φθιώτιδας*», Αθήνα 1999

Γ. Μαστρόκαλος, «*Α. Υδρογεωλογική προμελέτη για την αξιοποίηση του φυσικού θερμομεταλλικού νερού των πηγών Πλατυστόμου*», Προγραμματική Σύμβαση Κοινότητας Πλατυστόμου και Εργαστήρι Οργανικής-Χημικής Τεχνολογίας ΕΜΠ, Αθήνα 1986.

Δημήτριος Γ. Καπνιάς, «*η κοιλάδα του Σπερχειού στο χωροχρόνο*», Εκδόσεις : Σταμούλης, Πάτρα 2000.

Δημήτριος Δ. Λυπουρλής, «*Ιπποκρατική ιατρική*», Σημειώσεις: Ορκος, Περί ιερής νούσου, Περί αέρων υδάτων τόπων, Προγνωστικών, Εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1983.

Ευγενίου Φωκά, «*Γενικαί αρχαί υδροθεραπείας και ιατρικής κλιματολογίας*», Αθήνα 1957

Ευθυμίου Γ., Μερτζάνης Α., Σαπουντζής Μ., Ζακυνθινός Γ., «*Ανθρωπογενείς επιδράσεις στο δέλτα του π. Σπερχειού-μέτρα προστασίας, ανάδειξης και διαχείρισης των φυσικών οικοσυστημάτων*», HELECO TEE, Αθήνα 2005

Θεοκλής Καναρέλης, «*Τοπίο - Το λάιφ στάιλ αρνείται τον χρόνο*», Καθημερινή: 22-06-08

Ιωάννης Γ. Βορτσέλας, «*Φθιώτις η προς Νότον της Όθρυος : ήτοι απάνθισμα ιστορικών και γεωγραφικών ειδήσεων από των*

αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», Έκδοσεις: τύποις Αυγής, Αθήνα 1907

Κων/νος Καραγκούνης, «*Σημειώσεις εκπαιδευτικής εκδρομής, διαδρομή Αθήνα-Θερμοπούλες*», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Μάθημα Γεωλογίας, Αθήνα 2004

Κων/νος Καραγκούνης, «*Hydrogeologische Untersuchungen der Thermal-und Mineralquellen im östlichen Mittelgriechenland*», Sonderdruck aus, Steirische Beiträge Zur Hydrogeologie, Jahrgang 1978

Κων/νου Χρ. Φλώρου, «*Η επαρχία Φθιώτιδας*», Εκδόσεις: Γουτεμβέργιος, Λαμία 1988

Κώστας Ζαχαρόπουλος, Ηλίας Μπαρμπίκας, Γιώργος Χριστοδουλόπουλος, «*Τα λουτρά της Ελλάδας*», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

Κ. Χαριτάκη, «*Ιαματικά πηγαί και λουτροπόλεις της Ελλάδος*», 1936

Μαριλένα Β. Παπαγεωργίου, «*Χωρική οργάνωση, ανάπτυξη και σχεδιασμός του θερμολιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*», Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2009

Ν. Λεούσης, Ε.Ζουροπούλου, «*ιαματικά λουτρά Υπάτης, θεραπευτικός οδηγός λουόμενων*», Αθήνα 1981

Ντάφης Σ. «*Το έργο οικοτόπων στην Ελλάδα : δίκτυο φύση 2000*», Επιμέλεια: Μπόμπορη Δήμητρα, Θεσσαλονίκη: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων, 1997

Σεραφείμ Κ. Τσίτσας, «*Τουριστική Φθιώτης*», Οδηγός ταξιδιώτη, Ανάτυπον Περιοδικού Φθιώτις, 1957.

Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών πηγών Ελλάδας - Ελληνική Θερμαλιστική Εταιρεία, «*Ελληνικός θερμαλισμός: Ιαματικές πηγές και λουτροπόλεις*», Θεσσαλονίκη 2006

Τζέλη Χατζηδημητρίου, «*Το άγιο νερό, ιαματικές πηγές της Λέσβου*», Αθήνα 2003

Τριαντάφυλλος Δ. Παπαναγιώτου, «*ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος*», έκδοση: Δήμου Λαμιέων, Αθήνα 1971.

Georges Vigarello, «*Το καθαρό και το βρόμικο : η σωματική υγιεινή από τον Μεσαίωνα ως σήμερα*», Μετάφραση: Μαρκέτος Σπύρος, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια , Αθήνα 2000.

P. Decharme, «*Μυθολογία της αρχαίας Ελλάδος*», μετάφραση: Αδαμάντιος Ι. Αδαμαντίου, Εκδότης: Ι.Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1932

Εγκυκλοπαίδεια Δομή, Εκδόσεις: Δομή, Αθήνα 1971

«*Οδηγός λουτροπόλεων Φθιώτιδος*», Εκδόσεις Περιοδικού Φθιώτιδος

Ε.Ο.Τ., «*Λουτροπόλεις και ιαματικά πηγαί*», Αθήνα 1966

ηλεκτρονική βιβλιογραφία

<http://www.ethnos.gr/επίσκεψη Μάης 2010>

<http://users.sch.gr/ppapachr/kallidromo1/kallidromo.html/επίσκεψη Ιούλης 2010>

<http://www.dimosgorgopotamou.gr/επίσκεψη Ιούλης 2010>

<http://www.iatrikathemata.gr/platystomo.htm/επίσκεψη Αύγουστος 2010>

<http://sites.google.com/site/palaiovraha/village/iamatika/επίσκεψη Αύγουστος 2010>

http://www.civ.uth.gr/lessons/52%5Ckephalaio_4.pdf/επίσκεψη Σεπτέμβρης 2010

<http://agserafim.tripod.com/fthiotida.htm>, επίσκεψη Σεπτέμβρης 2010

<http://www.aganet.gr/360virtualtourwebcams/thronio-local-history.html/επίσκεψη Οκτώβρης 2010>

φωτογραφικό υλικό

<http://www.tmth.edu.gr/> επίσκεψη Νοέμβρης 2010

προσωπικό αρχείο των Ελένη Τσατσάνη-Ευαγγελία Αποστόλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

π ρ ο σ έ γ γ ι σ η

γ ε ν ι κ ά

9 ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΝΟΜΟΥ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

9 μορφολογία - γεωλογικά φαινόμενα

11 θερμομεταλλικές πηγές περιοχής Ευβοϊκού και Μαλιακού κόλπου

12 χλωρίδα

14 ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

16 οι μύθοι και οι παραδόσεις - η ιερότητα των χώρων

θ έ σ ε ι ς κ α ι α ν ι χ ν ε ύ σ ε ι ς

25 ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ

30 «Πηγές Τριακοσίων»

60 «Πηγές Λεωνίδα»

67 ΠΗΓΕΣ ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΟΥ

71 «η μεγάλη λίμνη»

83 «οι μικρές γούρνες»

93 ΚΑΜΕΝΑ ΒΟΥΡΛΑ

98 «Πηγή Κονιαβίτη»

104 «Πηγή Αφροδίτης»

111 ΛΟΥΤΡΑ ΥΠΑΤΗΣ

125 ΛΟΥΤΡΑ ΠΛΑΤΥΣΤΟΜΟΥ

135 ΠΑΛΑΙΟΒΡΑΧΑ

145 ΑΡΧΑΝΙ

157 ΕΠΑΝΑΓΝΩΣΗ

162 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

162 ιδιότητες των πηγών

166 βιβλιογραφία

167 ηλεκτρονική βιβλιογραφία

ο φ ε ι λ έ ς

κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας αρκετοί άνθρωποι αν και δεν μας γνώριζαν προσφέρθηκαν να μας βοηθήσουν με τις εμπειρίες τους και τις γνώσεις τους. Ευχαριστούμε τον κ. Κωνσταντίνο Καραγκούνη, καθηγητή Πανεπιστημίου Αμβούργου - Ε.Μ. Πολυτεχνείου και πρόεδρο της επιτροπής προστασίας ιαματικών φυσικών πόρων, τον κ. Ανάργυρο Τσούτσο, διευθυντή του υδροθεραπευτηρίου Υπάτης, τον κ. Κωνσταντίνο Χαντζή, υπάλληλο του δήμου Μακρακώμης στο γραφείο αγροτικής ανάπτυξης, την κ. Βακίρτζηδέλη Σοφία, βιβλιοθηκονόμο προϊσταμένη των ΓΑΚ-Αρχείων Ν. Φθιώτιδας και τον κ. Θανάση Κακκαβά, πρόεδρο του χωριού Αρχαίου. Θέλουμε ιδιαίτερα να ευχαριστήσουμε τους λουόμενους που μας καλοδέχτηκαν και με το χαμόγελό τους μας ενθάρρυναν και μας μύησαν στον κόσμο των πηγών. Τέλος, θέλουμε να ευχαριστήσουμε τον καθηγητή μας Θεοκλή Καναρέλη και τους δικούς μας ανθρώπους που στάθηκαν δίπλα μας ο καθένας με τον δικό του τρόπο.

Ελένη - Ευαγγελία

